

SOCIALINĖS ANTROPOLOGIJOS IR ETNOLOGIJOS STUDIJOS

LIETUVOS

19(28)

2019

ETNOLOGIJA

LITHUANIAN ETHNOLOGY

STUDIES IN SOCIAL ANTHROPOLOGY AND ETHNOLOGY

TAUTOS TYRIMŲ IŠTAKOS IR ANTROPOLOGIJA

Sudarytoja VIDA SAVONIAKAITĖ

THE ROOTS OF THE STUDY OF PEOPLE AND
NATIONS AND ANTHROPOLOGY

Edited by VIDA SAVONIAKAITĖ

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

VILNIUS 2019

Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos – mokslinis etnologijos ir socialinės ir kultūrinės antropologijos žurnalas. Jame spausdinami recenzuojami straipsniai, konferencijų pristatymai, knygų recenzijos ir apžvalgos, kurių temos pirmiausia apima Lietuvą ir Vidurio/Rytų Europą. Žurnalas pristato mokslo aktualijas ir skatina teorines bei metodines diskusijas. Tekstai skelbiami lietuvių arba anglų kalba.

Lithuanian Ethnology: Studies in Social Anthropology and Ethnology – is a peer reviewed journal of ethnology and social and cultural anthropology. It publishes articles, conference presentations, book reviews and review articles, which may be in Lithuanian or English, primarily focused on Lithuania, Central and Eastern Europe. The journal represents current debates and engages in methodological discussions.

REDAKCIŅĖ KOLEGIJA / EDITORIAL BOARD

Vytis Čiubrinskas (vyriausiasis redaktorius / Editor-in-Chief)

Vytauto Didžiojo universitetas / Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania

Auksuolė Čepaitienė

Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

Jonathan Friedman

Kalifornijos universitetas / University of California, San Diego, USA

Jonathan Hill

Pietų Iliinojaus universitetas / Southern Illinois University, Carbondale, USA

Neringa Klumbytė

Majamio universitetas / Miami University, Ohio, USA

Ullrich Kockel

Heriot-Watt universitetas / Heriot-Watt University, Edinburgh, UK

Orvar Löfgren

Lundo universitetas / Lund University, Sweden

Jonas Mardosa

Lietuvos edukologijos universitetas / Lithuanian University of Educational Sciences, Vilnius, Lithuania

Žilvytis Šaknys

Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

REDAKCIŅĖS KOLEGIJOS SEKRETORĖ / EDITORIAL ASSISTANT

Danguolė Svidinskaitė

Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

Lietuvos istorijos institutas / Address of the Publisher: Redakcinės kolegijos kontaktai / Editorial inquiries:

Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Tel. / Phone: + 370 5 262 9410

<www.istorija.lt>

El. paštas / E-mail: etnolog@istorija.lt

vytis.cubrinskas@vdu.lt

Žurnalas registruotas / The Journal indexed in:

European Reference Index for the Humanities (ERIH)

EBSCO Publishing: Academic Search Complete, Academic Search Ultimate, Energy and Power Source, SocINDEX with Full Text, Sociology Source Ultimate

Modern Language Association (MLA) International Bibliography

Laidybą finansavo Lietuvos mokslo taryba pagal Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą (Sutartis Nr. S-LIP-19-58)

TURINYS / CONTENTS

Pratarmė (<i>Vytis Čiubrinskas</i>)	5
Editorial (<i>Vytis Čiubrinskas</i>)	7

Atsisveikinant su Christianu Giordano / Obituary for Christian Giordano	9
---	---

Christian Giordano

Politinis korektiškumas: antropologinė „geradarystės“ forma	11
---	----

Straipsniai / Articles

Tautos tyrimų ištakos ir antropologija / The Roots of the Study of People and Nations and Anthropology

Vida Savoniakaitė

Įvadas. Tautos tyrimų ištakos ir antropologija	17
Introduction. The Roots of the Study of People and Nations and Anthropology. Summary	27

Olga Mastianica-Stankevič

Mečislavo Davainio-Silvestraičio etnografija, tautosakos rinkimas ir lietuvių modernios tautos kūrimosi procesai	31
The Importance of Mečislavas Davainis-Silvestraitis' Ethnography and Folklore Collection in the Process of the Creation of the Modern Lithuanian People. Summary	48

Vida Savoniakaitė

Jono Basanavičiaus požiūris į lietuvių tautos tyrimus, 1879–1927	51
Jonas Basanavičius' View on the Research of the Lithuanian Nation, 1879–1927. Summary	77

Irma Šidiškienė

Iš Lietuvos etnologijos istorijos: aprangos tyrimo pagrindų paieškos	81
From the History of Lithuanian Ethnology: In Search of the Basics of Clothing Research. Summary	109

Auksuolė Čepaitienė

Kultūriniai lietuviškumo vaizdiniai <i>Aušroje</i> ir moksliniai kontekstai	113
Cultural Images of Lithuanianness in <i>Aušra</i> and their Scientific Context. Summary	138

Kiti straipsniai / Other Articles

Rūta Staniulytė

- Piligrimystė Šiauriniu Šv. Jokūbo keliu: kelionių motyvai ir piligrimų santykiai 141
 Pilgrims on the Northern Way of St James: Motives and Relationships of Pilgrims. Summary 166

Dalia Sabaliauskienė

- Ritualinis mandagumas (*ta'ârof*) šiuolaikinio Irano visuomenėje ir tarpkultūrinėje komunikacijoje: Teherano šiaurinės dalies atvejis 169
 Ritual Courtesy (*ta'ârof*) in Contemporary Iranian Society and Intercultural Communication: The Case of Northern Tehran. Summary 188

Diskusijų forumas / Forum

Thomas A. Reuter

- World Anthropology and its Institutional Challenges: A History of the Transformative Impact of Democratic Internationalisation on the Discipline of Anthropology 191
 Pasaulinė antropologija ir jos instituciniai iššūkiai: demokratiškos internacionalizacijos poveikio antropologijos disciplinai istorija. Santrauka ... 204

Recenzijos ir apžvalgos / Reviews

- Ethnologie française. Lituanie. Une anthropologie face à l'Histoire. V. Čiubrinskas (éd.), M. Segalen et al. (réd.) (*François Rugg*) 207
 Monika Frėjutė-Rakauskienė, Neringa Klumbytė, Andrius Marcinkevičius, Kristina Šliavaitė. Socialinis ir istorinis teisingumas daugiaetninėje Lietuvos visuomenėje: sampratos, patirtys ir kontekstai (*Dovilė Budrytė*) 210
 Yearbook of Balkan and Baltic Studies. E. Anastasova, M. Kõiva, Ž. Šaknys (eds) (*Audronė Daraškevičienė*) 214

Konferencijos / Conferences

- XIV SIEF kongresas Santjago de Komposteloje (Ispanija) (*Jonas Mardosa, Skaidrė Urbonienė, Žilvytis Šaknys*) 221
 IUAES 2019 kongresas Poznanėje – atsakas į disciplinai kylančias grėsmes (*Auksuolė Čepaitienė, Vytis Čiubrinskas, Aušra Teleišė, Vytautas Tumėnas*) 224
 SIEF II tarptautinė vasaros mokykla doktorantams Škotijoje (*Vaida Rakaitytė*) 229
 Seminaras Angelės Vyšniauskaitės gimimo šimtmečiui paminėti (*Rasa Paukštytė-Šaknienė*) 231

In Memoriam

- Stasys Gutautas 1954–2018 (*Jonas Mardosa*) 235

Iš Lietuvos etnologijos istorijos: aprangos tyrimo pagrindų paieškos

Irma Šidiškienė

Lietuvių aprangą tyrinėjusių lietuvių, lietuvių etninėse žemėse gimusių XIX a. autorių darbai etnologijos istoriografijoje laikomi istoriniais ar etnografiniais šaltiniais. Tačiau iki šiol nebuvo atlikta šių darbų lyginamoji analizė, todėl liko neįvertintas jų indėlis į aprangos tyrimus. Norėdami užpildyti šią spragą, analizuosime XIX a. iki 1918 m. autorių parašytus tekstus, kuriuose apibūdinta ir lietuvių apranga, siekiant nustatyti, kokius jie padėjo pagrindus etnologiniams aprangos tyrimams. Keliami uždaviniai išnagrinėti šiuose darbuose pateiktą informaciją apie lietuvių (valstiečių ar kaimo gyventojų, dar vadinta liaudies) įvairiais laikotarpiais dėvėtą kasdienę ir išeiginę aprangą, aptarti išryškėjusius senųjų aprangos pavadinimų vartojimo klausimus.

Raktiniai žodžiai: *senovės ir tradicinė lietuvių apranga, etnologijos istorija, aprangos dalių pavadinimai, etnografiniai šaltiniai, istorijos šaltiniai, etnologijos istoriografija.*

Works by 19th-century Lithuanian authors on Lithuanian clothing are considered in the historiography of ethnology to be historical or ethnographic sources, but no comparative analysis of such works on clothing has been performed so far. To fill this gap, we analyse texts written in the 19th century and up to 1918, in order to determine the basics of clothing research in ethnology. The aims are to analyse the information provided in these works, written in different languages, on Lithuanian (also known as peasant, or folk) clothing, discussing questions of the use of old names for clothing in these works.

Key words: *ancient and traditional Lithuanian clothing, history of ethnology, clothing terms, ethnographic sources, historical sources, historiography of ethnology.*

Dr. Irma Šidiškienė Lietuvos istorijos institutas, Etnologijos ir antropologijos skyrius, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius, el.paštas: irma.sidiskiene@istorija.lt

Įvadas

Pirmieji darbai apie lietuvių gyvenimą, aprangą etnologijos mokslo ar atskirų jo sričių istoriografijoje laikomi kraštotyriniais, etnografiniais aprašymais

arba „įvadu ar kontekstu, kuriame etnografas lokalizuoja lauko tyrimų metu gaunamas žinias“ (Čepaitienė 2013: 103), taip pat manoma, kad jie klojo pamatus Lietuvos etnologijai (Savoniakaitė 2011: 127). Lietuvių etnologijoje lietuvių apranga vadinama įvairiais laikotarpiais kaimo gyventojų (dar vadinta valstiečių, liaudies) dėvėta kasdienė ir išeiginė, proginė apranga (lietuvių šviesuomenės pastangoms XIX a. pab. buvo pradėti kurti tautiniai drabužiai (kostiumai), kurių prototipu tapo XIX a. kaimo žmonių apranga). Lietuvių aprangos istoriografija trumpai apžvelgiama tik XX a. antroje pusėje skelbtuose tyrimuose: Marijos Miliuvienės (Mastonytės), Stasės Bernotienės, Vidos Kulikauskienės ir kt. (Mastonytė 1964a; Bernotienė 1974; Kulikauskienė 2018). Šių tyrėjų darbuose buvo išvardinami istoriniai šaltiniai ir pirmųjų lietuvių autorių pavardės (Motiejus Valančius, Simonas Daukantas, Adomas Kirkoras, Povilas Višinskis ir kiti), kartais tik trumpai apibūdinami jų darbai. Iki šiol pirmųjų darbų apie lietuvių aprangą išsami analizė etnologijos istoriografijoje nebuvo atlikta. Šio straipsnio tyrimo objektas – pasirinktų tyrėjų Teodoro Narbuto (Teodor Narbutt, 1784–1864), Simono Daukanto (1793–1864), Liudviko Adomo Jucevičiaus (1813–1846), Jono Basanavičiaus (1851–1927), Juozapo Radziukyno (1844–1925), Vydūno (Vilhelmas Storosta, 1868–1953), Michalo Brenšteino (Michał Eustachy Brensztejn, 1874–1938), Povilo Višinskio (1875–1906) – parašyti tekstai apie aprangą. „Grįžimas“ prie aprangos istoriografijoje žinomų autorių tekstų analizės leistų atskleisti iki šiol nepastebėtus, neįvardintus aprangos tyrinėjimų aspektus, padėtų iš naujo įvertinti jų indėlį šioje srityje.

Šiam straipsniui pasirenkame darbus apie lietuvių aprangą lietuvių, lietuvių etninėse žemėse gimusių autorių (dėl poros autorių, Michalo Gadono ir Aleksandro Polujanskio, neaiškios gimimo vietos kilo abejonių, ar juos įtraukti į tyrimą, vis dėlto jų atsisakyta), rašiusių įvairiomis kalbomis XIX a., iki 1918 m. (nes po Nepriklausomybės paskelbimo įsisteigus pagrindinėms etnologijos ir etnografijos disciplinoms bei veiklas įtvirtinančioms institucijoms (Čepaitienė 2013: 67), Kaune įkūrus Lietuvos universitetą, Žemės ūkio rūmus ir kitas organizacijas, pagausėjo lietuvių aprangos tyrėjų, tautinio kostiumo kūrėjų gretos, formavosi kitokia lietuvių aprangos tyrinėjimų problematika). Tai lietuvių kultūros tyrinėjimai: Narbuto *Lietuvių tautos istorija*, 3-as tomas (Narbutas 1994[1838]) (*Dzieje starożytnie narodu litewskiego*, 1838), Daukanto *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių* (toliau – *Būdas*) (Daukantas 1993[1845]), Jucevičiaus *Lietuva. Jos senovės paminklai, buitį ir papročiai* (Liudvikas iš Pakėvio 1959[1846]) (toliau – *Lietuva*) (*Litwa pod względem starożytnych zabytków, obyczajów i zwyczajów skreślona przez Ludwika z Pokiewia*, 1846) ir *Žemaičių žemės prisiminimai* (Jucevičius 1959[1842]) (*Wspomnienia Żmudzi*, 1842), Basanavičiaus *Senatvė lapinės kepurės* (J. Bs. 1884) ir *Žiponas bei Žipone ir auksingumas bei sidabringumas lietuviškun dainun* (Basanavičius 1885),

Radziukyno *Dzukai* (Radziukinas 1900; Radziukynas 1904), Vydūno *Lietuva praityje ir dabartyje* (Vydukas 1917) (*Litauen in Vergangenheit und Gegenwart*, 1916), Brenšteino *Lietuvos liaudies menas* (Brenšteinas 1994[1912]), Višinskio *Antropologinė žemaičių charakteristika* (Вишинский 1935; Višinskis 1964) (Višinskis šį savo darbą parašė 1897 m., bet jis buvo išspausdintas tik 1935 m). Įtraukti tie autoriai, kurie rašė apie aprangą, o ne atskirus drabužius, išskyrus Basanavičių, kuriam drabužis buvo jo dėstomos teorijos dalis. Lietuvių etninėse žemėse gimę, čia gyvenę autoriai nuolatos matė lietuvių aprangą savo gyvenamoje aplinkoje ir greta, o pasiremdami istoriniais šaltiniais apmąstė jų raidą. Jiems aprangos tema nebuvo pagrindinė, o tik sudėtinė platesnio darbo apie lietuvių istoriją, kultūrą dalis arba nagrinėjamos teorijos pagrindimo akcentas.

Šiame straipsnyje siekiama atskleisti, kokius pagrindus tolesniems tyrimams paklojo XIX a. lietuvių autorių darbai apie lietuvių aprangą. Keliami uždaviniai: 1) atskleisti informacijos apie lietuvių aprangą, pateiktos minėtų lietuvių autorių darbuose, pobūdį, įvertinti jos vertę etnologijai; 2) aptarti autorių vartotus lietuvių aprangos dalių pavadinimus bei jų nagrinėjimo principus. Sprendžiant šiuos uždavinius, buvo metodiškai išnagrinėti šie tekstai, susisteminta informacija, aiškintasi, kaip ji gauta, kokie naudoti šaltiniai ir literatūra bei kaip ji perteikta, panaudota, t. y. kokie aspektai išryškinti apibūdinant aprangą; aiškintasi, kaip šie autoriai suprato ir interpretavo senuosius aprangos pavadinimus.

Minėtų autorių pateiktos žinios apie lietuvių buitį, papročius buvo grindžiamos istoriniais rašytiniais duomenimis ir asmenine arba tiesiogine jų patirtimi, raštu užfiksuojant, perteikiant, apibūdinant realijos vaizdą, todėl jų darbus laikyčiau tyrinėjimais. Pasirinktieji autoriai buvo išsilavinę, įvairių profesijų žmonės, nors ir nestudijavo etnologijos ar jai gretimos mokslo šakos. Be to, lietuvių etnologijos (etnografijos), kaip ir istorijos, literatūros istoriografijoje mano tiriamų autorių darbai skirtingu metu nevienodai vertinti.

Šių autorių, ir ypač Jucevičiaus, Radziukyno, Brenšteino, Višinskio, pateikti duomenys aprangos tema vėlesnių laikų tyrinėtojų plačiai naudojami, cituojami. Jų darbus, greta kitų, esu aptarusi analizuodama juose išryškėjusį vieną aspektą – lietuvių moterų aprangos savitumų apibūdinimus (Šidiškienė 2004: 53–62). Tačiau šių autorių darbuose esanti informacija apie aprangą, kaip minėjau, nėra nagrinėta kaip visuma. Šios informacijos sisteminimas leis patikslinti ne tik tai, kokias sudėtines aprangos dalis autoriai aprašė, bet ir kokie apie jas pateikti duomenys – fiziniai (medžiaga, spalva, forma, sukirpimas) ir dėvėjimo aspektai. Basanavičiaus pateikta informacija apie aprangos dalis išskirtinė tuo, kad ji panaudota kaip išeities taškas jo kuriamai teorijai plėtoti. Pasirinktus autorius suskirsčiau į dvi grupes pagal darbų parašymo metus: XIX pirmoji pusė ir XIX a. pab.–XX a. pr.

Pirmieji XIX a. pirmosios pusės lietuvių autorių Narbuto, Daukanto, Jucevičiaus darbai apie lietuvių aprangą

XIX a. pirmosios pusės autoriai pirmiausia aprašė savo gimtojo regiono aprangą ir vieni daugiau, kiti mažiau ją lygino su gretimų regionų gyventojų apranga. Aprangos apibūdinimą jie pradėjo nuo vyrų aprangos ir daugiau jai dėmesio skyrė, išskyrus Narbutą, kuris abiejų lyčių aprangai apibūdinti skyrė maždaug vienodai dėmesio.

Teodoras Narbutas, istorikas, etnologų dar *Lietuvių etnografijos bruožuose* (1964) neminimas ir necituojamas, juo nesiremta ir Miliuvienės, Kulikauskienės aprangos tyrimuose, tačiau vėliau jį, kaip mitologijos, religijos ir žemės ūkio tyrėją, pristatė Pranė Dundulienė (Dundulienė 1982: 19), o XX a. dešimtajame dešimtmetyje Angelė Vyšniauskaitė aptarė dar plačiau – ne tik kaip naudojusį ankstesnius istorinius šaltinius savo darbuose, bet ir kritiškai vertinusi Kojelavičiaus, Hartknocho, Strijkovskio teiginius apie įvairias šventes, papročius. Vyšniauskaitė savo ruožtu pažymėjo, jog Narbutas aprašė jam gerai žinomus Rytų Lietuvos Joninių papročius (Vyšniauskaitė 1994: 131). Elvyra Usačiovaitė taip pat nurodė, kad „klasifikuodamas baltų aukojimus, autorius tuščiai nefantazavo, bet rėmėsi savo meto moksline logika, laisvai taikydamas XIX a. pirmoje pusėje užsienio religijotyroje naudojamą lyginamąjį metodą“ (Usačiovaitė 2015: 42). Tačiau jo indėlis į aprangos tyrimus nebuvo nagrinėtas.

Lietuvių tautos istorijos trečiojo tomo skyrelyje apibendrinta senovės apranga, dėvėta iki XIII a., lyginama lietuvių ir kitų senovės Europos žmonių apranga. Jau pirmu sakiniu jis nurodė, jog „senovės lietuvių apdarai sukirpimu, atrodymu ir nešiosena skyrėsi nuo kaimyninių šalių, ypač nuo slavų ir suomių, labiau panėšėjo į senovės vokiečių ir turėjo kažką azijietiško“ (Narbutas 1994[1838]: 407). Tačiau ankstesniame savo straipsnyje „Senovės lietuvių tyrimas. Žinios apie senovės aprangą“ (Narbutas 1818) apibūdino tris kultūros plitimo kryptis: iš Azijos į Europą per Graikiją jūrų keliu ir per Dunoją (Doną), o trečioji užuomazga buvusi skandinavų gyvenamose teritorijose. Šiame tekste daugiausia dėmesio skyrė šukuosenų madoms, vos bendrais bruožais užsimindamas apie drabužius. Jo galva, lietuvių ir skandinavų apranga buvo bendra, ilgainiui aukštuomenė tai užmiršo, o ir „kaimiečiai daug ką pakeitė. Vien tik moterys kai kuriose lietuvių kilmės žmonių apgyventų kraštų srityse saugoja tuos relikтус“ (Narbutas 1994[1838]: 462). Taigi, jis pabrėžė išlaikytą moterų aprangos archajiškumą.

Lietuvių tautos istorijoje (1838) autorius buvo labiau linkęs seniausiuosius lietuviškus apdarus saistyti su antika: jis pamini Trojoje išlikusį vaizdinį, siejantį prūsų aprangą su galbūt sarmatų gentimis; teigė: lietuvės, panašiai kaip graikės, nešiojo drobules, susegamas ant dešinio peties, vadinamas *Mergine* (Narbutas 1994[1838]: 407). Iš aprangos dalių Narbutas dar paminėjo moterų galvos apdangalą (lenk. – *zawoj*, kaip turbanas; vertime (Narbutas 1994[1838]) išversta –

„nuometas“, bet tai ne tas pat kaip turbanas), vadintą *abglojte*, vyresnių moterų nešiotus veliumus (veido šydas? – I. Š.), o iš senesniųjų, remdamasis archeologiniais duomenimis – kepurėles (vertime (Narbutas 1994[1838]) išversta – „gaubtuvėlius“), kaklo, plaukų papuošalus, apyrankes, žiedus, auskarus (Narbutas 1994[1838]: 407). Rašė apie įvairiaspalvius drobinius rūbus, bet jų nedetalizavo, todėl aprangos sudėtis liko neaiški.

Nelabai aiški ir vyrų aprangos sudėtis. Jis paminėjo: a) marškinius, priekyje prakirptus, su aukšta apykakle; b) *kaftanus*¹, trumpus nežymiai klostuotus, sujuosiamus ir susegamus tankia eile sagų, kilpų, kurių papuošimai rodė dėvėtojo luomą ir turtus; c) kepures, siūtas iš kailio ar veltinio, kai kada iš šiaudų ar meldų pintas skrybėles. Anot Narbuto, iš viršutinių rūbų lietuviai vilkosi avikailių kailinius (lenk. – *kozuch barani*) arba pamuštus laukinių žvėrių kailiais (lenk. – *futro*) (Narbut 1838: 543), dažnai gaurais į viršų (pabraukta mano, – I. Š.) (Narbutas 1994[1838]: 408). Tikėtina, jog pastarasis drabužis yra pamuštas (kailiais) apsiaustas, nes tarp Juzefo Kraševskio nurodytų lenkiškų ir lietuviškų aprangos dalių pavadinimų yra „skóry (szykszna, oda), kozuchi (Kailiniej), futra (Pamuszta)“ (Kraszewski 1847: 234). Todėl manytume, jog čia autorius kalba apie *kyrėjas*, anot Marijos Matušakaitės, „XVIII a. pab. vyrai ant kontušų vilkėjo *kerėjas* [kyrėjas, – I. Š.], *vilkenas*, *bekešus*, *kailinius*, iš kurių *vilkenos*, ypač mėgtos kelionėse, buvo siūtos kailiu į viršų“ (Matušakaitė 2003: 240). Susisteminę pateiktus duomenis apie aprangą matome, jog Narbutas darbe nemini apavo, kelnių, o ką jau kalbėti apie kitas aprangos detales.

Pažymėtina, jog Narbutas aprašė senovės lietuvių karių aprangą. Ją sudarė specialus drabužis (lenk. – *kaftan*) kaip šarvai, kuris turėjo tokius iš arklių kanopų meistriškai padarytus žvynus, sudėtus kaip karpio žvynai (Narbut 1838: 522), o galvas dengė iš žvėries galvos kailių padarytais šalmiais. Remdamasis Augustu von Kotzebue, teigė: „Šalmi siūti iš storų žvėrių kailių, iš viršaus apvilkti oda, nuplėšta nuo žvėries kaktos, šeriais į viršų – taip tapdavo tikra baidykle, apsiaustai taip pat iš stamantraus kailio, tarytum šarvai“ (Narbutas 1994[1838]: 390; turėtų būti August von Kotzebue *Preußens ältere Geschichte* 1, 1808). Palyginimui, Daukantas karių šalmus apibūdino šitaip:

¹ Vertime (Narbutas 1994[1838]: 408) išversta „palaidinės“, tačiau tai nėra tinkamas atitikmuo. Viršutinio drabužio pavadinimas *kaftanas*, *kaptonas* (žodis kilęs iš persų k. – *khafan*, ir turkų k. – *qaftan*), susiaučiamas drabužis, kurio pasiuvimas keitėsi priklausomai nuo paskirties ir mados, žinomas Europoje nuo XIII a. (Wolff 2019), o Rusijoje – nuo XVI a., kur jis ypač paplito ir yra žinomi įvairūs jo tipai (Соснина, Шангина 2006: 107–109). Dailėtyros istoriografijoje šis pavadinimas neverčiamas (žr. Šatavičiūtė 2006; Guzevičiūtė 2006; Martinaitienė 2008: 47). Tačiau tekstuose apie lietuvių aprangą lenkiškas *kaftan* nereiškė savito drabužio, pasiūto iš išskirtinio audinio, savito sukirpimo ar pan. Antai Kraševskis apie lietuvių drabužius rašė: „*Kaftan* (Rudine) trumpa, prigludusi, mažai klostuota, susegama priekyje sagomis arba kabėmis (*ižtugos*)“ (Kraszewski 1847: 235), o tai rodo, jog jis kalba apie sėrmėgą.

meškenos ar briedenos galvena apmovė pats savo makaulę, ir įrėdęs savo akis į meškos akis, nosį į nosis, lūpas į lūpas, jojo į karę. Dėl didesnės dar neprietelių nuogandos ant savo galvos tarp tauro ar briedžio ragų arkliaus uodegą užkišo, o veidą savo dar mėlynėmis ar anglija nutepė (Daukantas 1993[1845]: 166).

Be šių šalmų, Narbuto duomenimis, „Kunigaikščių laikais piešiniuose matome karius su kūgio formos kepurėmis, panašiomis į cukraus galvas“ (Narbutas 1994[1838]: 408). Taigi jo darbe buvo kurtas lietuvių vyro kario įvaizdis. Narbuto indėlis į aprangos tyrinėjimus svarbus mėginimu pasekti madų plitimo kryptis į Europą, Lietuvą ir jo išskirtais lietuvių aprangos prototipais.

Simono Daukanto, istoriko, veikalų vertinimai istorijos, literatūros istoriografijose kito nuo jų įvardinimų kaip beletristikos tekstų (plačiau žr. Merkys 1972: 313–324) iki moksliskai pagrįstų: „S. Daukanto darbai nėra švietėjiški. Jie skirti istorikams ir išsilavinusiems istorijos mylėtojams“ (Kiaupa 1993: 117), jis vertintas kaip mokslininkas, „konceptualiai, o ir faktiškai pranašesnis už visus XIX amžiuje Lietuvos istoriją gvildenusius žmones“ (Pivoras 1993: 89). Nors įvairioje mokslinėje literatūroje apibendrinamai Narbutas, Daukantas, Jucevičius vadinami romantikais, sentimentalistais, kurie savo darbuose vaizdingai perteikė istorinius pasakojimus plačiajai visuomenei, etnologai juos vertino pagal tai, kaip jų darbuose atskleistos lietuvių gyvenimo realijos. Kaip teigė Vacys Milius, Daukantas buvo pirmasis apie lietuvių etnografiją rašęs lietuvių kalba, o jo *Būde* randama daugiausia etnografinės medžiagos (Milius 1964: 24). Dundulienė siūlė jį vadinti pirmuoju etnografu, ne tik istoriku, o jo *Būdą* vadino etnografijos apybraiža (Dundulienė 1982: 18). Miliuvienė rašė, jog Daukantas mini žemaičių moterų drabužius, tačiau nevertino šių duomenų dėl neaiškaus datavimo: „aiškiai žinoma, kad Daukantas aprašė ne savo gyvenamąjį metą“ (Mastonytė 1964b: 141). Kulikauskienė šią mintį pakartojo (Kulikauskienė 2018: 17). Tačiau Vyšniauskaitė XX a. pab. pabrėžė, jog Daukanto pateiktoji medžiaga apima daugiausia [to meto, XIX a. pr.] „žemaičių gyvenimo realijų, nors dažnai autorius jas priskyrė praeičiai“ (Vyšniauskaitė 1994: 136), kartu Vyšniauskaitė suprantamai perpasakojo jo pateiktą vyrų ir moterų aprangos vaizdą (Vyšniauskaitė 1994: 137).

Daukanto *Būde* informacija apie senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių (toliau – lietuvių) aprangą yra išskaidyta: plačiau ji aprašyta dviejose pastraipose (Daukantas 1993[1845]: 43–44), įvairūs trumpi paminėjimai yra visame tekste, o karių apranga – karybos skyriuje (Daukantas 1993[1845]: 166, 184). Šiame darbe išryškėjo istoriko holistinis požiūris: remdamasis istoriniais šaltiniais apibūdino lietuvių gyvensenos visumą ir esmę. Nuorodos, užsiminimai apie *kojėnas* ir tai, kad autoriaus aprašomi lietuvių apranga „šiandien dar daugioje vietų regėti Žemaičiuose“, rodo, jog aprašė žemaičių aprangą. Tokiu būdu po plačia sąvoka „senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“ sutilpo žemaičių dėvėtos aprangos realijos. Kalbėdami apie Daukanto naudotus šaltinius, pažymėsime, kad vienas

šaltiniais jis pasitikėjo, kitus kritikavo. Daukantas teigiamai vertino šaltinius, kuriuose lietuvių tautos kilmė siejama su kitomis gentimis:

nuo jos būdo, jau nuo vietos, kurioje gyveno, vadinama, beje: indijonimis, kienarionimis, skitais ir getais, kartais eruliais, arba giruliais. Indijonimis vadino juos rasi nuo to, jog svietas dar pasakomis minėjo, jog nuo Indijos kilimo buvo, jau nuo jų būdo, dabos ir tikybos, kuo būtina indijonims pavėdavo, kaip mums tą senovės raštininkai stigavoja (Daukantas 1993[1845]: 13).

Taip jis teigė remdamasis Herodoto *Istorija* (matyt, Halicarnassei Herodoti, *Historiarum*, 1815), Strabo (Strábōn) *Geografija* (matyt, Strabonis, *Rerum geographiarum libri XVII*, 1819); Peterio Boleno (Peter von Bohlen, *Vergleichung des Litauischen mit dem Sanskrit*, 1830), Rasmuso Rasko (Rasmus K. Rask, *Über das Alter und die Echtheit der Zend-Sprache und des Zend-Avesta, und Herstellung des Zend-Alphabets nebst einer Übersicht des gesammten Sprachstammes*, 1826[1818]) darbais apie sanskrito kalbą ir kitais. Jis matė bendras kalbos ištakas su „kalba grekonų, rymionų ir trakionų, regima yra [tai rodo], jog tos visos tautos gilioj senovėj vienus tėvus yra turėjusios“ (Daukantas 1993[1845]: 8).

Daukantas kritiškai vertino nepagarbius paminėjimus šaltiniuose, sietus su vietinių gyventojų išvaizda: „tenai esantys žmonės pliki, smilgomis užsijuosę, visados prie ugnies šildantys, nesgi tenai didžiai šalta esanti (Tacitus)“, kaip ir jų įvardijimus: „tenai esantys žmonės arklių ir jaučių kojomis, ilgausiai, jog jų ausys žeme velkančios, kuriose įsivyturę sėdintys ir mintantys paukščių kiaušiais, nuo ko vadinami esą kiaušrijais (Pomponius Mela)“ (Daukantas 1993[1845]: 16). Daukantas manė, kad jie taip rašė norėdami neįsileisti naujų prekeivių į šias teritorijas, ir argumentuotai teigė: „kožnas žino, jog iki šiai dienai mūsų krašte kepures ilgomis ausimis dėvėja [pabraukta mano, – I. Š.], o kojenomis arklenų ir jautenų austos, vienok niekas jų ilgausiais, arklakojais ir jautkojais nevadina“ (Daukantas 1993[1845]: 16). Šios pirmosios žinutės galbūt apie lietuvių protėvius Daukantui buvo pretekstas plačiau pristatyti lietuvių gyvenamos teritorijos aplinką, žmonių gyvenamos savitumus, verslus ir kita, taip pat aprangą. Tiesa, jau savo pirmame darbe *Darbay senuju Lituwiiu yr Žemaycziau* (1822–1824) (Daukantas 1955[1822–1824]: 51–75) aptarė žemaičių aprangą tarsi svetimšalio akimis, kuris šiame krašte, išėjęs iš miško, galėjo pamatyti dirbančius žemaičius:

gražias žemaites it rožes (lelijas), begrėbiančias snieginuose nuometuose, baltuose marškiniuose it gulbes svyruojančias. Rodės tenai ir vyriškiai, baltuose kobotuose apsilvilkę, mėškena per pečius persverta, vebro kapūzu [kepure iš bebro kailio] apsimovę, kurių veidas, lytis, žiburiuojančios akys, drąsūs povyzai rodė aiškiai, jog niekam nevergavo (Daukantas 1955[1822–1824]: 51).

Kaip matome, jau šiame sakinyje per aprangos apibūdinimą išryškėja Daukanto formuojamas darbščių, tyrų, visuomet pasiruošusių ginti savo kraštą

senovės žemaičių vaizdinys: žemaičiai mėgo baltus drabužius, o vyrų dėvėseną atitinka kario aprangą.

Daukanto *Būde* išdėstytos mintys, jog lietuviai vertinto savo gebėjimą patiems pasigaminti būtiniausius gyvenimui reikmenis. Girioje lietuviai rado ne tik maisto, pastogę, bet ir „nuo speigų ir darganų jų [žvėrių: meškų, lūšių, briedžių ir taurų] kailiais dangstės ir siaustės; tų negavę, tad iš liepos lunkų demblius drabužiui audė, jau avalus vyžo“ (Daukantas 1993[1845]: 25). Kitus kailius eksportavo: „Vėbrų [bebrų], sabalų, kiaunių ir ūdrų, audinių blomas [kailius, odas] leido į svetimus kraštus“ (Daukantas 1993[1845]: 25), panašiai rašo ir kitur (Daukantas 1993[1845]: 192, 196). Gebėjimas patiems pasigaminti aprangą, jo manymu, leido jiems jaustis komfortiškai: „svetimų pramonių [išmonių] negeidė; pačių apdaras visiems padoriu buvo, drabužy ir valgy nesilepino ir, jei kas ant to slygo [linko], tą ištižiu vadino“ (Daukantas 1993[1845]: 40).

Perėjęs prie aprangos aprašymo, pateikė sintetinį senovės aprangos vaizdą. Čia jis rėmėsi, kaip rodo jo nuorodos teksto apačioje, Aleksandro Gvanjinio (matyt, Alessandro Guagnini, *Kronika Sarmacyey europeyskiey*, 1611), Teodoro Lepnerio (Theodor Lepner, *Der Preusche Litauer*, 1744), Liudviko Gervaiso (Ludwig Gervais, *Notizen von Preußen, mit besonderer Rücksicht auf die Provinz Littauen: Ein Beitrag zur näheren Kenntniß der inneren Verfassung und der Bewohner derselben* 1, 1795) duomenimis. Nors Lepnerio tekste aiškiai atskiriama turtingųjų ir paprastų lietuvių apranga, pastebimi skirtumai tarp Įsruties ir Ragainės apylinkių, Daukantas savo apibūdinime į tokias aprangos detales nesigilino, net tikslių fragmentų apie aprangą iš Lepnerio teksto necitavo. Anot Romos Bončkutės, kuri sutikrino visas nuorodas Daukanto tekste su Lepnerio originalu, „[d]ažniausiai iš PL [*Prūsų lietuvių*] paimta informacija buvo parafrazuojama, perdirbama, perrašoma taip, kad inkorporuota naujame tekste atitiktų autoriaus [Daukanto] stilių“ (Bončkutė 2018: 192). Gvanjinio tekstą apie žemaičių gyvenimą, kuriame yra sakiny, skirtas aprangai, Daukantas laikė patikimu – perrašė iš jo ilgą citatą, įrašydamas kabutėse. Tačiau palyginus šią citatą su leidinio *Kraštas ir žmonės* vertimu matyti, kad Daukanto tekste cituota ne viskas ir ne pažodžiui, sakyčiau, apibendrintai. Visa citata apima keletą puslapių (Daukantas 1955[1822–1824]: 207–213, arba Daukantas 1993[1845]: 69–74), o apie aprangą citavo: „Visi lietuviai, kalnėnai ir žemaičiai, bei padaugaviai paprastai pilkas sermėgas dėvi, pilies gase [aikštėje] ar kieme nė koku kitu drabužiu apsidariusių neregėsi, kaip tiktai pilka sermėga, visi austos vyženomis ar kojenomis“ (Daukantas 1993[1845]: 72). Tačiau leidinyje *Kraštas ir žmonės* ši citata yra tokia:

Kasdieninis jų [žemaičių] drabužis yra pilka sermėga, ir kai keliasdešimt pulku turguje stovi, tai iš tolo tiktai pilkuoja, o apavą pinasi arba iš liepos karnų, arba iš gyvulių odos, kartu su šeriais nuluptos; tą apavą jie naginėmis, arba kerpėmis vadina (Aleksandro Gvagninio žinios... 1988: 69).

Tai dar kartą patvirtina, kad Daukantas kūrybiškai sintetino, perpasakojo istorinę medžiagą.

Daukanto išskirti tokie aprangos aspektai: jos sudėtinės dalys, medžiagos, rečiau spalva. Jis apibūdino visas vyrų aprangos dalis – kepures, brylius [skrybėles], marškinius, kelnes, sermėgas, kobotus [tai turėtų būti trumpi švarkai, – I. Š.], diržus, autus, vyženas [vyžas] ir kojenas, sopagus [batus]). Pažymėjo, iš kokių medžiagų jos pagamintos (t. y. vilna, linas, ūdros, barsuko, meškos, lūšies, tauro ir briedžio kailis ar oda, varis), ir tik iš dalies paminėjo kitus dėvėjimo, puošimo aspektus (marškinių ilgis, susegimas ir diržo puošimas variu), nusakė sezoninės (žiemos, vasaros), kasdienės ir išieginės aprangos skirtumus. Pažymėtina, kad vyrų išieginė bei kario apranga buvo labai panaši. Vyrų išieginė: „į karę tiktai traukdamas ar viešėti jodamas, sopagus teantsimovė“ (Daukantas 1993[1845]: 43); „meškena, lūšena, briedena ar taurena išieigos jam drabužiu buvo, kuriuo darės viešėti jodamas, bendrų ar genčių lankyti keliaudamas ar į karę traukdamas“ (Daukantas 1993[1845]: 44). Senovės kario:

ant sermėgos arba koboto antsimovęs meškena ar briedena, ar kito kokio žvėries kailiu [...]. Jei tokių kailių nepasitiko, tad tokiu pat būdu apsimovė tūbiniu ar dembliniu kyriejum, kurio galvočium [gobtuvu] apvožęs savo galvą ir veidą, paskui susiveržė su šikšniniu diržu, ant kurio tiek buvo vario grandžių arba sagčių antmautų, kiek buvo karėj neprietelių užmušęs; apsiavęs vyženomis ar kojenomis (Daukantas 1993[1845]: 166).

O remdamasis Nikolajumi Karamzinu rašė: „Neturtingieji šarvų vietoj meškena ar taurena apsimovė kariavo, tų stokoiant, apsimovė tūbiniais ar plaušniais it gelžiniais šarvais“ (Daukantas 1993[1845]: 184).

Rašydamas apie moterų aprangą, be išvardintų dalių (t. y. nuometai, sijonai, marškiniai, sermėgos, raištis (arba kilimas, sagė, sagšė, vilnonė), auklės [blauzdinės, – I. Š.] ir žekės [kojinės, – I. Š.], vyženos, rezginės [naginės], kaspiniai, rečiau, nei aprašydamas vyrų aprangą, minėjo jų pagaminimo medžiagas, bet dažniau minėjo kai kurių drabužių spalvas (juoda, marga, balta, pilka spalvos, žičkų raštai [matyt, raudonų, mėlynų, rečiau kitų spalvų medvilninių siūlų užaudimai, papuošimai]) ir galvos apdangalų skirtumus: merginų ryšimi kaspiniai, o moterų – nuometai. Tekste nieko nekalbama apie moterų liemenes ir prijuostas (ir apie marškinius, bet jie buvo paminėti *Darbuose*), nors Lepneris, kuriuo rėmėsi Daukantas, jas mini buvus dėvėtas Įsruties apyl. (Lepneris 2011[1690]: 181).

Daukantas nebuvo abejingas madai. Skyriuje „Prekyba senovės lietuvių“ jis pasišaipė iš pasikeitusios vyrų aprangos: „rankoves savo koboto perskėlę, ant pečių susvarstė, galvą sau nuskuto it bepročiai, kelnes it dumplės antsimovę, dažytais batais apsiavė [...] minkšta šilkų juostele pajuosė [juosmenį, – I. Š.]“ (Daukantas 1993[1845]: 204). Aprašas atitinka diduomenės dėvėtą vadinamąjį sarmatišką kostiumą. Bet moterimis, kurios liko ištikimos nuometui, didžiavosi:

nenorėjo dar niekaip senovės nuometų nuo galvos savo mesti, noris kitą apdarą kaitė kaip tinkamos, todėl didžiai vėlai dar baltomis galvomis vadinos nuo savo baltų nuometų, ir kad vyrams nebtiko toks jų apdaras, jos vis jiems tarė: „Tai, mūsų nuometus regėdami, varnai nelekia į jūsų pūrus [žieminius kviečius], tardami, jog čia dar senovės lietuviai tebgyvena, nes kad nukris nuometai nuo mūsų galvų, tad jūs nebatginsit jų su savo skaleliais nuo savo pūrų ir sėsit juos ne sau, bet varnams (Daukantas 1993[1845]: 205).

Ši citata atskleidžia autorių suvokus nuometo, iš senovės laikų išlaikyto simbolio, svarbą kaip vieno iš ženklų, liudijančių tautą esant laisvą. Anot Usačiovaitės, „nuometuotos baltos lietuvės paveikslą istorikas sukūrė ne savo epochai išreikšti. Tai buvo projekcija į archajinę praeitį“ (Usačiovaitė 2017: 40).

Praeičiai virsti atminties vaizdiniais padėjo ir nurodyti lietuvių aprangos prototipai. Tokiais prototipais Daukantas laikė vyrų karių dėvėtas meškenas (ar kitus kailius), moterų – minėtą nuometą, marškinius ir skraistę, kuri, Daukanto žodžiais, buvo pailga balta ar rečiau pilka, juoda, vilnonė, o vasarą – lininė skraistė (dar vadinta vilnone, kilimu, sagše), užsupama ant kūno ar segama ant peties segele. Tokia skara buvo panaši ir į kitų senovės tautų, tarp jų indų, graikų, dėvėtus užsupalus. Daukantas nurodė ir jos raidą, paplitimą: seniau buvo vienspalvė, o vėliau (matyt, XIX a. pirmoje pusėje) buvo audžiama dryžuota, jos buvo paplitusios Žemaitijoje, Žiemgaliuose ir Kurše. Taigi kalbama apie skersadryžius stačiakampės formos užsupalus arba skaras (Bernotienė 1974: XII). Labai panašios, dryžuotos (skersadryžės), languotos pailgos skaros XIX a. buvo žinomos ir kitų tautų, pavyzdžiui, mėgtos vokiečių migrantų, apsigyvenusių XIX a. pr. Novorusioje, o jiems XIX a. pab. persikėlus gyventi į JAV, šios skaros kurį laiką buvo audžiamos ir ten, Dakotoje, JAV (Braaten, DeLong 2013).

Daukanto indėlis į lietuvių aprangos tyrinėjimus: taikydamas istorinių šaltinių interpretacinio tyrimo metodą, Bončkutės žodžiais, „iš istorijos subjekto pozicijos ėmėsis aprašyti lietuvių būdą, praeitį, jis atliko pirmtako teksto istorinį revizionizmą. [...] cituodamas reinterpretoja šaltinio autoriaus pateiktą įvykių, faktų priežastingumą ir vertybinę orientaciją“ (Bončkutė 2018: 192), būtent apibūdinamas vizualiai stebimą aprangą, atkūrė lietuvių aprangos vaizdą. Jis akcentavo pačių lietuvių pasigamintų ir dėvėtų artefaktų vertinimą (nepripažįstant svetimų dirbinių), moterų aprangos simbolių konservatyvumą, diduomenės įprotį vaikytis madų. *Būde* kuriamas senosios lietuvių aprangos statiškas vaizdas su rūbų reliktais XIX a. pr.

Liudvikas Adomas Jucevičius, kunigas, Vinco Maciūno pristatytas šitaip: „pirmasis mūsų tikras etnografas bus buvęs L. Jucevičius“ (Maciūnas 1997[1939]: 265). Tam pritarė Milius, vertingiausia medžiaga etnografiniu požiūriu laikęs jo pateiktus „liaudies gyvenimo stebėjimus“ (Milius 1964: 24) ir kiti (Vaicekauskas

2001: 194). Vis dėlto jo darbus dauguma etnologų vertino kaip žinias apie įvairias realijas (Dundulienė 1982: 19) ir faktinę medžiagą, pavyzdžiui, Vyšniauskaitė ją laikė patikima, kartu trumpai paminėjo, ką aprašė iš aprangos (Vyšniauskaitė 1994: 149, 152), o Kulikauskienė konstatavo, jog jis surinko nemaža duomenų apie aprangą (Kulikauskienė 2018: 19). Tačiau Vyšniauskaitė kritiškai vertino jo istorinių šaltinių panaudojimą, kas, jos manymu, suteikė jo darbui *Lietuva* „etnografinio neapibrėžtumo“ (Vyšniauskaitė 1994: 150).

Darbe Žemaičių žemės prisiminimai (1842) Jucevičius aprašė kelionę per Žemaitiją (prisiminimų kelionė vyksta pirmiausia pro jo tėviškės Vaiguvos, toliau Šiluvos, Kražių, Varnių apylinkes ir kelio iš Šiaulių į Palangą vietovėmis). Čia randame užuominų apie žemaičių dėvėsenos kasdienybę, pastebėjimą, jog pajūryje vyrai dėvėjo vilnones kepurens nuo vėjo, o moterys ant blauzdų vyniojo juodus vilnonius skarinius [blauzdines, – I. Š.] (Jucevičius 1959[1842]: 425). Plačiau aprangą aprašė skyrelyje apie dvarininkus, šlėktas, valstiečius. *Kiemionių* nešystai, rašė autorius, būdingas „švara, grakštumas, spalvingumas“. Jis pastebėjo, kad žemaitės nuometo nežino – neryši jo (Jucevičius 1959[1842]: 447). Atkreiptinas dėmesys į jo paminėtas drobulės, perkelines, siuvinėtas, „panašios formos, kaip mūsų damų šalikai“, dėvėtas apie Raseinius (Jucevičius 1959[1842]: 447), ir skraistes, kaip teigė, panašias į škotų pledus, susegtas sidabro ar prancūziško aukso segėmis, kurios buvo dėvimos gyvenančiųjų prie jūros (Jucevičius 1959[1842]: 448). Pastaruosius rūbus Jucevičius, kaip ir Daukantas, iš tiesų matė, bet Jucevičius jų nepriskyrė „giliai senovei“.

Darbe *Lietuva*, atskirame skyriuje „Drabužiai“, kaip jis pats teigė, aprašė drabužius, „kurie labiausiai krinta į akis savo kontrastais“, nekartodamas žemaičių aprangos aprašo. Šie kontrastai, ar ribos, atrastos ne tik tarp atskirų apylinkių, bet ir tarp senovės, ir to meto miesto ir kaimo gyventojų aprangos, taip pat tarp turtingesnių ir skurdžiai gyvenančių kaimo gyventojų. Anot Jucevičiaus, Svėdasų, Užpalių, Kupiškio apylinkių (toliau – aukštaičių) lietuvių aprangai būdingas mitrumas, linksmumas, puošnumas. Jis dar apibūdino Rytų Lietuvos aprangą (tiksliau, iš Vilniaus apylinkių gyvenviečių palei Nerį (spėju, matyt, buvusio Šeimyniškės k. arba Žemųjų Panerių apylinkės), taip pat Švenčionių, Lydos, Gardino apylinkių); trumpai užsiminta apie Mažosios Lietuvos – Gumbinės apylinkių – aprangą.

Lygindamas greta gyvenančiųjų aprangą, matė panašumus bei juos išskiriančius elementus: antai latviai vyrai skyrėsi nuo žemaičių dėvimais tamsiais mėlynais švarkais ir žiemą dėvimomis veltinėmis apskritomis kepurėmis šlafmicės [miegamosios kepurėlės] pavidalo kepurėmis, o vasarą dėvimomis vilnėmis skrybėlėmis su plačiais kraštais, užlenktais iš šonų (Liudvikas iš Pakėvio 1959[1846]: 223). Skirtumai stebėti ir tarp Vilniaus miesto ir iš gilios senovės išlikusios Vilniaus apylinkių gyventojų aprangos. Ji ypač skiriasi nuo Gardino

ir Lydos apylinkių skurdžiai gyvenančių lietuvių, kurių apranga mažai skyrėsi nuo aprašytosios kasdienės. Kuo išskirtina palei Nerį gyvenusių žmonių apranga? Ogi papuošalais iš žalvario ir apavu, siūtu iš odos (lenk. – *safianowy*)², ar megztu iš dažytų vilnų bei išsiuvinėtu aukso siūlais apavu. Moterys išsiskyrė brokato kepurėlėmis, puoštomis stiklo karoliukais ar brangiais akmenėliais, kurios savo forma buvo panašios į stačiatikių vyskupų mitrą. Tiesa, Jucevičiaus *Raštų* sudarytojai (Lukšienė, Slaviūnas 1959: 631) šio aprašo „nepriėmė už gryną pinigą“, vis dėlto – be reikalo. Aprašytą aprangą Vilniaus apylinkėse tarp pasiturinčių lietuvių Jucevičius XIX a. ketvirtajame ir penktojo dešimtmečio pradžioje galėjo matyti.

Susisteminius Jucevičiaus pateiktą informaciją, pastebėti netolygumai aprašant aprangos dalis. Nors informacijos rasime apie visas vyrų aprangos dalis (žiponai, sermėgos, trinyčiai, kailiniai, kepurės, skrybėlės, marškiniai, kelnės, batai, segės (Vilniaus apyl.), kaklo skarelės (žemaičių), diržas, krepšys), taip pat ir moterų (žiponai, kaptonėliai sermėgėlės, trinyčiai, drobulės, skraistės, kepurės, skaros, skarelės, čipkeliai, nuometai (aukštaičių), kaspiniai, marškiniai, sijonai, liemenės, karoliai, batai, pusbačiai), tačiau jie apibūdinti ne iš visų aprašomųjų vietovių, kartais tik paminint drabužį. Kiek daugiau žinių pateikta apie viršutinius apsiaustus ir galvos apdangalus. Iš kasdienės aprangos paminėjo, jog sermėgos ir avikailių skrandos buvo susegamos ne sagomis, o kabėmis bei sujuosiamos diržais, rankšluosčiais ar juostomis; avėjo vyžas, nagines su autais (Liudvikas iš Pakėvio 1959[1846]: 223).

Iš Jucevičiaus teksto paaiškėjo, kad vyrų apranga skyrėsi nuo moterų ir žaliavomis, – jis teigė, jog vyrų aprangoje vyravo namų darbo lininiai ir vilnoniai, avikailių drabužiai, ėriuko, šuns, lapės ar kito žvėries kailio, šiaudų galvos apdangalai, o moterų rūbai buvo ne tik naminių lininių ar vilnonių audinių, bet ir iš šilko, medvilnės, gelumbės, damasto ar brokato, olandiškos drobės. Taip jis parodė valstiečių moterų rūbus buvus prašmatnesnių medžiagų nei vyrų. Jucevičius, be baltos, juodos, pilkos spalvų, nurodė buvus mėgstamas mėlyną, raudoną, papuošimus – margus, žalios, raudonos, rožių spalvų – tai daugiau spalvų, nei jų paminėjo Daukantas.

Jucevičius pažymėjo, kad gyventojų luomai skiriasi savo apranga: „Smulkieji šlėktos Žemaičiuose niekuo daugiau nesiskiria nuo kiemionių, kaip tik apdaru, kuris yra tarpinis tarp kiemionių ir aukštesniosios klasės dvarininkų.“ Tačiau jis nepateikė konkrečių aprašų, iš kurių būtų matyti šie skirtumai, o net ir pastebėtas Lietuvos ir Žemaitijos dvarininkų skirtumas apibūdintas irgi abstrakčiai:

²Safjan, *safijan*, *szaffjan* (iš persų ir turkų k. [*sāchtijān*] *sachtijan*) – išdirbta spalvota ožkų ar avių oda, dažnai naudota avalynei siūti (Gloger 1903: 408).

Žemaičiuose [...] ir turtingiausio dvarininko nepermanysi iš išorės, kad jis turtingas. Jo apdaras švarus, bet neištaigus: tas pats frakas, kurį įsitaisė savo vestuvėms, ir tarnauja visą gyvenimą, visais svarbesniais atvejais, pavyzdžiui, važiuojant pirmojo vizito į vardines, gimtuves, vestuves ir t. t. (Jucevičius 1959[1842]: 462).

Šia pastaba autorius atskleidė žemaičių santūrumą lyginant su aukštaičiais, mėgstančiais pademonstruoti turtus.

Papročių skyriuje kalbėdamas apie aukštesniojo luomo atstovų, kurie kelis kartus pakeitė savo tautybę, papročius, Jucevičius atskleidė jų aprangos kaitą ir kitų tautų įtaką lietuvių aprangai: „pirmiausia, po susijungimo su lenkais, priėmė jų civilizaciją: meškenas, lūšies kepures ir išsiuvinėtus švarkelus³ išmainė į kontušus, magierkas ir robronus, vėliau perėmė prancūzų madas, „persirengė į arlekinus“ (Liudvikas iš Pakėvio 1959[1846]: 185).

Jam tokie pokyčiai labai nepatiko, todėl emociškai stebėjosi:

gal dar patys gausime pamatyti, kaip pas mus įeis į madą samojėdų drabužiai ir papročiai. Juk pradžia tam yra, mūsų moterys jau nešioja rytietiškus *burnusus*, vyrai vilki *algierkomis*, ateis laikas, ir mūsų lietuviškos skrandos bus perdirbtos į poliarinės srities gyventojų *triptas* (Liudvikas iš Pakėvio 1959[1846]: 187).

Dėl aukštuomenės pomėgio vaiktis madų Jucevičius, kaip ir Daukantas, ne juos, o valstiečius kiemionis laikė etninės kultūros saugotojais, skleidėjais. Jų saugomus lobius, Jucevičiaus galva, reikėjo atrasti, iškelti, reprezentuoti.

Jucevičiui taip pat rūpėjo senoji lietuvių apranga, tačiau jis, kaip pats ir nurodė, perpasakojo Narbuto pateiktus duomenis (Liudvikas iš Pakėvio 1959[1846]: 304), tačiau netiksliai. Kaip žinia, vienu seniausių drabužių jis laikė trinyčius. Tai išryškėjo iš to, kaip jis aiškino apsiausto pavadinimo *trinyčiai* kilmę. Jo manymu, balta spalva bei šaknies *trys* sąsajos su Šv. Trejybe rodo rūbo atsiradimą krikščionybės įvedimo metu. Jam, kunigui, matyt, toks paaiškinimas atrodė pagrįstas, nors šį aiškinimą kritikavo dar jo amžininkai, pavyzdžiui, Oskaras Kolbergas (1814–1890) (Kolberg 1966: 76).

Apibendrinami Jucevičiaus indėlių į lietuvių aprangos tyrinėjimus, turime pritari ti minėtai nuomonei, jog jis buvo pirmasis kraštotyryninkas. Vizualiai stebėdamas jis aprašė skirtingų vietovių, regionų lietuvių aprangą, ją gretino bei patvirtino, jog senoji lietuvių apranga išlaikyta kaimo gyventojų kultūroje, kurią suvokė kaip vertybę. Atskiruose darbo skyriuose, apimančiuose senuosius laikus, taikė istoriografinį ir tautosakinių šaltinių analizės metodus.

³Vertime (Liudvikas iš Pakėvio 1959[1846]) lenk. *katanka* išversta į „liemenes“, tačiau tai turėtų būti švarkelis, kuris (*katanka*), anot Glogerio, buvo ilgio iki kelių, dėvėtas jojant arkliu, žodis kilęs iš vengriško *katana*, reiškiančio „karys“ (Gloger 1902: 55).

Tradicija ir naujovės Basanavičiaus, Radziukyno, Vydūno, Brenšteino ir Višinskio darbuose apie aprangą

Kitaip nei jų pirmtakai, XIX a. pab.–XX a. pr. autoriai daugiau dėmesio skyrė moterų (arba panašiai abiejų lyčių) aprangai, bet Vydūnas ir Basanavičius tęsė tradiciją įvardinti aprangą ar jos dalis kaip dėvėtas visų lietuvių, nors rėmėsi konkrečiomis apylinkėmis, regionu.

Jonas Basanavičius Miliaus paminėtas kaip rašęs etnografijai artimais klausimais, nors Dundulienė manė, jog jis nemaža nuveikęs etnografijos srityje (Dundulienė 1982: 22). Tiek Miliuvienė, tiek Kulikauskienė tik paminėjo jį kaip autorių, rašiusį apie lietuvių drabužius. Etnografiniai lietuvių aprangos elementai – lapinės kepurės ir žiponas – pateko į Basanavičiaus traktologijos tyrimus (jų buvo skelbta daugiau, pvz., Basanaviczius 1884; Basanaviczius 1898; Basanavičius 1900). Šią teoriją jo amžininkai ir vėlesni tyrėjai vertino skirtingai: vieni vadino ją svaigulinga, kiti pažymėjo, kad jis pralenkė kitus aušrininkus „stengdamasis moksliniais argumentais pagrįsti tautos kilmę“ (plačiau žr. Grigaravičius 2014: 57).

Basanavičių trakų (frygų) bendrą kilmę su lietuviais atrasti (gal pagrįsti) galėjo paskatinti ir jo noras savaip, iš lietuvių pozicijos, pažvelgti į genezės klausimus, kai iki tol buvo žinomos romėniškoji (Dlugošo), sarmatiškoji (LDK šlėktų judėjimas), Erazmo Stelos išsakyta ir gotiškoji lietuvių kilmės prielaida bei kitos kilmės teorijos. Savitam požiūriui susiformuoti Basanavičiui padėjo tautosaka (tai šaltiniai, kurie nebuvo parašyti kitataučių) ir įvairūs senovės relikvai valstiečių kultūroje – kaip senosios kultūros prototipai. Jo amžininkai, kritikavę šią teoriją (jos teiginiai iš tiesų spekuliatyvūs, teorija paremta ir naiviomis žodžių etimologijomis (Basanavičius 2019), o tiksliau – iš jos šaipėsi ar kitaip ja abejoję, dažniausiai savo kritikos neįgrindė etimologiniais ar kitais istorinių šaltinių tyrimais. Taigi Basanavičiaus požiūris sukėlė emocines audras tarp to meto lietuvių inteligentų.

Senovės lietuvių dėvėtas kepurės ilgomis ausimis paminėjo Daukantas, taip pat jis užsiminė apie lietuvių ir trakų bendrus protėvius, o tai leidžia manyti, jog Basanavičius išplėtojo šią teoriją pasiremdamas ir Daukantu. Tačiau Basanavičius savo straipsnyje nepagrindė šių kepurė tapatumo, nes nepateikė aiškių etnografinių duomenų apie lietuvių vyrų senoviškas lapines kepurės – tepasakė, kad jos „buvo su didelėmis ausimis“ (J. Bs. 1884: 159), o su trakų kepurėmis bendras tik pavadinimas „lapinės kepurės“. Toks tiesmukiškas gretinimas sukėlė spaudoje, kritikavusioje šį straipsnį, patyčias ir iš pačios lapinės kepurės. Deja, niekas iš amžininkų ir vėlesnių tyrėjų net nekėlė klausimo, kaip atrodė lietuviškoji lapinė kepurė, nors galime spėti, jog amžininkams buvo aišku, apie kokią kepurę kalbama (pvz., Karlo Kapelerio buvo užfiksuota: „Bagotieji [Mažojoje Lietuvoje] nešiojo, kaip jie vadindavo, lapinę, ta buvo nuo lapės kailio ir prie kožnos ausies kabančius sklypus turėjo“ (Kapeleris 1970[1904]: 347). Taip pat niekas iš kritikų

nesiaiškino, kaip atrodė šaltiniuose, cituojamuose Basanavičiaus, minimoji traku lapinė kepurė. Iš tiesų šiandien nelabai ir aišku, dėl kurio dėmens – lapės kailio ar atlapų / ausų, o gal abiejų kartu – lietuviai vadino šią kepurę lapine.

Vis dėlto Basanavičius kalba apie tikrai savitą vyrų ausinę kepurę, kuri ir kitų autorių buvo minima kaip labai senoviška ir tik lietuviams būdinga kepurė. Galima prisiminti Mstislavo Kaminskio straipsnį (Kamiński 1864), kuriame apibūdintos Ukmergės apylinkėse vyrų žiemą nešiotos kailinės ar vata pamuštos ausinės kepurės, kurios „mažai skyrėsi nuo senovės kepurių ir dar mažiau pridavė dėvinčiajam dailumo. Vis dėlto ji kaimiečiams patogi ne tik dėl to, kad saugo nuo šalčio, vėjų, lietaus, bet gerai jam tarnauja vietoje pagalvės“ (Kamiński 1864: 462). Lietuvių dėvėtų ausinių kepurių formos aprašas yra kiek patikslintas Zigmanto Glogerio enciklopedijoje – šios kepurės, vadintos „atlėpause“, „šoniniai ir užpakaliniai atvartai neperkirpti, nuolat dengia kaklą, niekada į viršų nepakeliami ir nerišami“ (Gloger 1900: 525). Tikėtina, tokią ar panašią kepurę XIX a. pab. iš natūros yra nupiešęs Alfredas Izidorius Romeris, o po iliustracija parašė, jog ją nešioja vyresni vyrai, ji paprastai siuvama iš dviejų rūšių kailių – lapės arba kiškio ir avies (Römer 1881: 193).

Nagrindamas žiponą, Basanavičius siekė pagrįsti jo senoviškumą ir lietuvių aprangos prašmatnumą, puošnumą. Šiame trakologijos darbe (Basanavičius 1885), aiškindamas rūbo ir žodžio žiponas kilmę (sieja su žodžiais: *ponas(-ia)-žibonas(-ė)* ir *žibėti*, tai yra žiba apsiausto papuošimai – apvedžiojimai galionais), jo vartojimą dainose (autorius manymu, tai rodo rūbo senoviškumą), prieina nuomonės, jog lietuviai-trakai gerai pažino auksą ir sidabrą, jų iškasenas, mokėjo jį apdirbti ir t. t. Iš viso teksto etnografiniu požiūriu svarbu tai, kad jis paminėjo žiponų pavyzdžius iš savo apylinkių, – tai to meto liudijimai. Iš čia sužinome, kad Vilkaviškio ir Kalvarijos apylinkėse žiponai buvo siuvami iš juodo ar tamsiai mėlyno audinio, puošti galionų apvadais. Moterys dėvėjo juos ilgus, vyrai trumpus. Kitų duomenų apie pačius žiponus, kilmę ar raidą iš Basanavičiaus teksto nesužinome, etnografiniu požiūriu jų analizė neišplėtota.

Taigi šie du aprangos reliktai, patekę į Basanavičiaus akiratį, kaip ir minėtieji Narbuto, Daukanto, Jucevičiaus išskirtieji drabužiai (marginės, sagšės, marškiniai, trinyčiai), kotiruoti kaip senosios kultūros liudytojai.

Juozapas Radziukynas, baigęs Varšuvos universiteto Istorijos-filologijos fakultetą, mokytojavo, rašė istorijos, kraštotyros darbus. Kaip taikliai nurodė Eugenijus Svetikas, jo *Lietuvos istorija* „parašyta profesionalaus istoriko kompiliuotojo, kuris naudojosi lenkų ir vokiečių istoriografija. Tačiau būdingiausia tai, kad ji neromantiška“ (Svetikas 2012: 202). Istoriko pasirengimas atsiskleidė ir kituose jo kraštotyriniuose, etnografiniuose darbuose. Pavyzdžiui, jo veikale *Dzūkai* (Radziukinas 1900) skirta vietos aprangai. Etnologai pastaruoju darbu naudojami, vertino kaip etnografinį šaltinį, kuriame, kaip pasakė Miliuvienė, pateiktos

kelios pastabos apie kai kurių apylinkių drabužius (Mastonytė 1970: 120). Šios pastabos apie kairiojo Nemuno kranto gyventojų aprangą, manyčiau, yra vertingos ne tik kaip etnografinis šaltinis, bet ir kaip tyrinėjimas.

Šiame darbe (Radziukinas 1900) aprašomi dzūkų fiziniai antropologiniai duomenys, tačiau kitaip nei Višinskio studijoje, čia pasikliauta vizualiu stebėjimu, tai reiškia, jog autorius nematavo žmonių fizinių duomenų, o juos apibūdino stebėdamas vietoje. Etnologiniu požiūriu šis darbas taip pat informatyvus ir pateikia vertingų duomenų lokalsios aprangos bei žmonių išvaizdos klausimais. Aprašydamas Punsko, Liškiavos ir Krosnos parapijas, apibūdino dzūkus, jų XIX a. pabaigoje dėvėtą aprangą.

Tekste apibūdinamos ar paminimos šios moterų ir vyrų aprangos dalys: marškiniai, skaros, skarelės (*skepetaitės*), sijonai (*andarokai*), prijuostės, liemenės, nosinės, vyrų kelnės, viršutiniai apsiaustai, kepurės, skrybėlės. Visi aprašomieji dzūkai avėjo batais išėigai, o kasdienai – medpadžiais (*kadokais*), Liškiavos p. kasdienai nešiotos vyžos. Jis nurodė aprangai naudotas medžiagas (t. y. lininius ir vilnonius (milo) namų darbo audinius, o pirktinius audinius naudojo tik liemenėms, skaroms) ir jų spalvas. Svarbi jo pastaba, kad sijonai ir prijuostės labai spalvingi: prijuostės ryškesnių spalvų nei sijonai; mėgstama violetinė spalva, kuri, reikia pabrėžti, gaunama iš sintetinių dažiklių, XIX a. septintajame dešimtmetyje buvo tekstilei naujiena.

Šiame tekste išryškėjo drabužių dėvėsenos skirtumai tarp turtingesnių ir mažiau pasiturinčių moterų: turtingesnės dėvėjo trumpesnes, labiau išryškinančias figūrą liemenes (*jekes*), o neturtingesnės – ilgesnes ir nelabai išryškinančias figūras liemenes. Labai reikšmingas Radziukyno aprašytas savitas skarų dėvėjimo būdas: Liškiavos p. ryšėjo didelės skaros, kurias įmantriai surištas, su krentančiais ant pečių skaros galais, buvo galima atsargiai nuimti ir išlaikyti dar kitam ar net trečiam šventadieniui, o Krosnos p. užfiksavo po skarele dėvėtus antkakčius (Radziukinas 1900: 53).

Madų kaitą galime suvokti pagal amžiaus grupių aprangos skirtumus. Jis pastebėjo, jog senesni vyrai kelnų klešnes įsiauna į batus, o jauni – užleidžia ant batų, užsimena, jog įsigali kepurės (lenk. – *furażerka*) [matyt, su snapeliu], rečiau dėvimos skrybėlės (lenk. – *kapelusz*) (Krosnos p.). Punsko ir Liškiavos p. vyrų vasarą išėigai dėvėti surduti ir švarkai (lenk. – *marynarka*) (pastarasis nurodytas prie Liškiavos apyl.) bei apdaras, panašus į vasarinį miestietiško sukirpimo paltą – *żyponas* (kurie Liškiavos p. „pritaikyti prie figūros“). Senesnieji dėvėjo surdutus (Punsko p.) ir *algierkas*⁴ iš milo (Liškiavos p. jos buvo baltos arba melsvos), šios žiemą buvo pamuštos kailiu (Radziukinas 1900: 51–53).

⁴Tai viršutinis drabužis, žodynuose dažnai paaiškinamas kaip trumpas paltas, XIX a. pakeitęs kailinius, jo pavadinimas kildinamas iš Alžyro, kur tokius drabužius naudojo beduinai (Algierka 2019). Paltas turėjo kailio apykaklę arba buvo juo pamuštas. Lietuvių kalbos žodyne

Šis darbas vertingas vizualiai stebėtų to meto gyventojų aprangos apibūdinimu, išryškinančiu vietovės bruožus, savitus mados subtilumus.

Vydūno, humanisto, rašytojo, Mažosios Lietuvos kultūros veikėjo tekstas apie aprangą, paskelbtas knygoje *Lietuva praeityje ir dabartyje*⁵ (1916) ilgai buvo aprangos tyrėjų nepastebėtas. Juo kaip šaltiniu pasinaudojo Halina Kairiūkštytė-Jacinienė, kuri analizavo skraistės segėjimo būdus (Kairiūkštytė-Jacinienė 1977). Į aprangos tyrimų lauką jis pateko tik tautinio kostiumo kūrimo istoriografijoje (Šidiškienė 2004).

Skyrelyje „Lietuviška apranga“ Vydūnas apibūdino tik Mažosios Lietuvos lietuvių aprangą, o teksto pabaigoje šiek tiek palygina su kitais: balta spalva ilgiau išsilaikė palei Šešupę gyvenančių Mažosios Lietuvos gyventojų aprangoje nei gyvenusiųjų Didžiojoje. Jis nurodė, jog rėmėsi Matu Pretorijumi (matyt, Matthäus Prätorius, *Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubühne*, 1871), Lepneriu (matyt, Theodor Lepner, *Der Preusche Litauer*, 1744 arba 1848 m. leidimu, – I. Š.), Eduardu Gizevijumi (matyt, Eduard Gisevius, 1881) ir tautosaka, jo paties girdėtais senesnių žmonių pasakojimais. Kritiškai vertino kitataučių ar lietuviškos kilmės žmonių, kurie yra praradę savo tautybę, darbus, kur „apie lietuvius kartais tokius niekus skelbia tyčia, stengdamiesi parodyti, kad lietuviai esą žmonės be jokios kultūros“, iš tiesų „beveik apie juos nieko nenusimano“ (Vydūnas 1917). Vydūno knygoje pateikta iliustracijų, kuriose Tilžės giedotojų draugijos giedotojos, vaidintojos apsirengusios „atkurta“ istorine įvairių laikotarpių apranga (Vydūnas 1916), kuri vizualizuoja bei patikslina aprašą.

Iš vyrų aprangos jis paminėjo: „baltas užvelkamas drabužis“ [t. y. per galvą velkamas – marškiniai, – I. Š.], trumpos kelnės ir ilgas „viršutinis rankovėtas apvaskalas“, kuris vasarą buvo lininis, žiemą baltos, rudos ar pilkos vilnos, sujuostas juosta su sagtimi. Vėliau vyrai rengėsi pilka miline, kuri buvo plačiais „raukšlėtais skvermais“, apvedžiotais juodais apvadais, stačia apykakle. Galvą dengdavosi veltine kepure, o žiemą – kailine (Vydūnas 1917). Jo manymu, vyrų apranga buvo vientegesnė (paprastesnė, vok. – *einfacher*), o moterų apranga patyrė daugiau pasikeitimų (plačiau žr. Šidiškienė 2004).

Vydūno lietuvių aprangos evoliucinės raidos (nuo paprasčiausių savo sukirpimu, audiniais, spalvomis ir puošimais iki sudėtingesnių rūbų) matymas

žodis *algerkà* (kaip ir *algierka*, *ingierka*) kildinamas iš lenk. *węgierka* (Algerka 2018). Tikėtina, liaudyje galėjo plisti madingų pasiuvimų paltai, tarmiškai vadinti *algierka*, *angierka*, *ingierka*, *vingierka* ir pan., bet jie nebūtinai atitiko pirminį drabužio, kurio vartojo pavadinimą, pavidalą. Iš tiesų nuo *angierkų* skyrėsi *vengierkos*. *Vengierkos* – švarkai, išryškinantys liemenį, kurių susegimui bei puošimui naudotos gausiai horizontaliai prisiūtos virvelės ir sagos (Глинкина 2008: 60). Tokie švarkai naudoti vengrų husarų uniformoms, jas nuo 1796 m. perėmė ir rusų armijos husarai (Беловинский 2003: 91).

⁵ Skyrelis „Lietuvių apdarai“ lietuvių kalba buvo Vydūno paskelbtas laikraštyje „Dabartis“ (Vydūnas 1917), kuriuo remiuosi šiame straipsnyje.

nuvedė autorių prie išvados, jog patys seniausi drabužiai – ilgi, tunikos sukirpimo marškiniai ir marginė, segama ant pečių. Jo pateiktame aprangos apraše itin daug dėmesio skiriama, kalbant Vydūno pavadinimais: 1) „margom ar varsotom drobulem“, kurios XVIII a. juosėtos prie juosmens, o XIX a. vietoje jų siūti sijonai, kurie vadinti „senų apdarų vardais“ – *marginėmis, juodinėmis*, 2) drobulei su perdrobuliu, kurią jis vadina „linine skara, išadyta viduriniu ruoštu“ – jo manymu, pradėta dėvėti, kai marginės tapo juosmens danga. Abu apdangalai labai panašūs į Narbuto paminėtą *Mergine*, panašia į graikių moterų drabužį, ir į Daukanto išskirtą *sagše-skraiste*. Taigi šiuos autorius sieja mąstymas apie bendrą lietuvių ir graikų ar indų kilmę. Vydūnas išsiskiria mėginimu tiksliau nusakyti aprangos raidą, parodyti jos kitimą dėl kitų kultūrų įtakos bei lietuvių kultūrai nebūdingų aprangos dalių – prijuosčių ir liemenių įvardinimu. Kaip minėjau, Lepneris, kuriuo rėmėsi Daukantas ir Vydūnas, aprašė Įsrūties apyl. dėvėtas atlasines liemenes, taip pat čia ryšėtas kitokias prijuostes, kurios buvo austos iš įvairiaspalvių vilnonių siūlų, „kaip ir įprastinės vokiečių moterų prijuostės“ (Lepneris 2011[1690]: 182). Matyt, dėl šios pastabos Vydūnas nusprendė, jog prijuostės ir liemenės buvo perimtos iš vokiečių, o Daukantas apie jas tiesiog nieko neminėjo.

Taigi Vydūno apibūdinta lietuvių aprangos raida ir išskirti jos dalių prototipai rodo autoriaus svarų indėlį į aprangos tyrimų sritį.

Michalas Brenšteinas Lietuvos etnologijos istoriografijoje minimas kaip liaudies meno, dažniausiai kryžių, tyrinėtojas (Galaunė 1930: 16, 19). Plačiau Brenšteino darbus apibūdino Juozas Kudirka, jis pateikė ir Brenšteino straipsnio „Valstiečių menas Lietuvoje“, kuriame nemažai vietos skirta drabužiams, vertimą (Brenšteinas 1994[1912]).

Šiame darbe apie liaudies meno artefaktus autorius trumpai apibūdino lietuvių aprangą, plačiau – moterų. Iš senųjų drabužių paminėjo apdangalą-mantiją [užsupalas] (angl. – *robe*) (Brensztejn 1912: 47), dengiantį visą kūną bei susegamą sidabruota sege, ir nuometą. Žinodamas, jog viduramžių aprangą sunku rekonstruoti, daugiau dėmesio skyrė XIX a. aprangos kaitai. Šiaurinėje Žemaitijos dalyje XIX a. pr. dėvėti: nuometas, ilgas švarkas ar apsiaustas (angl. – *jacket or coat*), marškiniai, liemenė su apvadais, prijuostė, apačioje siuvinėta, sijonas. Juos keitė sutrumpėję iki kelių apsiaustai, siūti su daugiau klosčių, einančių nuo krūtinės žemyn, kurie „vadinti šimtakvaldis, t. y. „su šimtu klosčių“. Prie jo dėvėtas dryžuotas sijonas, klostyta vilnonė ar šilkinė liemenė, lininė prijuostė, trys šilkinės skaros ir ažūrinė apykaklė iš stiklo karoliukų (Brenšteinas 1994[1912]: 49). XX a. pr. klostuota liemenė ir švarkas nebenešioti (Brenšteinas 1994[1912]: 50).

Jo manymu, kai kurios aprangos dalys išliko XX a. pr.: nuotakų karūnos, darytos iš kaspinų (Žemaitijoje), ir *kaspininkai*, gaminti iš galiono (Panevėžio apskr.); juostos, taip pat dryžuoti apsiaustai (angl. – *coats*), kuriuos pakeitė lanquoti, – čia, turbūt kalbama apie užsupalus, nes, kaip jis nurodė, jie panašūs į Lovičo apyl. Lenkijoje gyventojų dirbinius (Brenšteinas 1994[1912]: 50).

Iš vyrų aprangos užsiminė apie dėvėtus švarkus-apsiaustus, analogiškus kaip ir moterų, apie klumpes (kaip švedų), nagines ir apie „triasę“ kepurę (jo supratimu, ji kilusi iš suomių). Be aprangos medžiagų, autorius suminėjo spalvas (tai balta, pilka, tamsiai mėlyna, raudona, geltona, žalia, violetinė spalvos) ar puošybą, kartais pasiuvimą (apsiaustu, liemenių, karūnelių). Be to, apibūdino augalinių ornamentų tekstilėje paplitimo arealus.

Prie aprangos relikvų Brenšteinas priskyrė mėgstamas ryškias spalvas, ilgas plačias mantijas [tiksliau, užsupalus, skraistes] (kaip matėme, tokias aprašė Daukantas, Jucevičius) ir nuometą. Nuometas, jo manymu, dėl pavadinimo *namitka* yra slaviškos kilmės. Autorius pritaria legendai, jog ji(s) buvo paskleista(s) Jogailos, kai *namitką* dovanodavo pasikrikštijusioms moterims (Brenšteinas 1994[1912]: 49). Taigi Brenšteinas katalikų krikšto simboliu „padarė“ nuometą, o Jucevičius tokią garbę buvo suteikęs trinyčiams.

Brenšteino bandymas plačiau aprėpti aprangos kilmės, paplitimo klausimus, išskirti prototipus susisieja su Narbuto, Jucevičiaus, Basanavičiaus, Vydūno pastangomis ir prisidėjo prie naujų idėjų ieškant kultūros plitimo krypčių ar lietuvių drabužių kilmės paieškų srityse.

Povilo Višinskio antropologinė studija (žr. Višinskis 2004) laikoma to meto pagrindiniu „etnografiniu darbu“ (Milius 1964: 31). Jo studijų Sankt Peterburgo universitete (studijavo gamtą ir geografiją) metu, kai 1896 m. vasarą universiteto Geografijos katedra paskelbė konkursą parengti kurios nors tautos antropologinę charakteristiką, Višinskis ėmėsi antropologiškai tirti žemaičius (Вишинский 1935; dar Višinskis 1964; Višinskis 2004). Tai buvo jo vienintelis antropologinis darbas, apėmęs fizinę ir kultūrinę sritis, todėl autorius laikomas vienu „modernios lietuvių antropologijos kūrėju“ (Česnys 2004: 151). Miliuvienė taip pat išskyrė Višinskio darbą apie aprangą kaip vertingą, nurodė jo pastebėtus aprangos dalių savitumus (Mastonytė 1964a: 334).

Višinskio tyrime įvardinta ir atspindėta XIX a. pab. žemaičių apranga, kurios jis nelaiko esant būdinga visiems lietuviams. Be to, jis tiksliai nurodo, kuriuo metu atliko tyrimą (1896 ir 1897 m. vasaromis), kiek (106 vnt.) žmonių aprašė ir kuriose vietose (30 vietovių – tai didžioji Žemaitijos dalis). Atskirame darbo skyrelyje „Drabužiai“ (rus. – „Одежда“) jis nurodė vos po kelias aprangos dalis – vyrų: kaklo skarelė (vertime (Višinskis 1964: 172) išversta į „pakaklinė“, nors tokio tarminio žodžio Višinskis nenurodė), liemenė (vertime (Višinskis 1964: 172) taip pat ir Višinskis 2004: 65) rusų k. žodis *жилет* klaidingai išverstas kaip „švarkas“ – turi būti „liemenė“), kelnės, klumpės ir medpadžiai. Iš moterų drabužių aprašė marškinius, skepetas, suknius [sijonus, – I. Š.], *stanikus*, nosines. Apibūdino moterų marškinių, vyrų liemenių sukirpimą ir perteikė istoriografinius duomenis apie žemaičių aprangą (t. y. išvardino „duomenis, kuriuos [...] radęs literatūroje“ apie žemaičių aprangą, – tai Jucevičiaus, Dmitrijaus Afanasjevo,

Adomo Honorio Kirkoro ir kitų (Višinskis 1964: 173–174). Višinskio tekste išvardintos aprangos dalys iš dalies tapo reprezentuojančiomis žemaičius: vyrų liemenės, klumpės, o moterų – ilgi marškiniai ir „žičkinės skepetos“, kurių, kaip pabrėžė autorius, lietuvės neturėjo (Višinskis 1964: 172).

Trumpame apraše Višinskis nurodė, jog žemaičių aprangoje vyravo namų darbo drabužiai, t. y. iš audinių: drobės (lininė dviejų rūšių – plona ir šiurkšti), milo (vilna), čerkaso (linas ir vilna), žičkinių (medvilnė). Pirktinės buvo prijuostės ir skarelės. Višinskis paminėjo baltą ir raudoną spalvas, languotą marginimą (marginius), taip pat pastebėjo į madą įeinančius čerkasus ir medpadžius. Šis tekstas – vienas tiksliausiai datuotų ir lokalizuotų aprangos aprašymų, turint omenyje dar ir tai, jog jis savo pateikėjus fotografavo, yra išlikusi fotografinė medžiaga (plačiau apie fotografinį palikimą žr. Čepienė 1996).

Višinskis ir Radziukynas išsiskyrė tuo, jog neieškojo senoviškos archajiškos aprangos atitikmenų – fiksavo to meto vaizdą, aprangos kaitą, taikliai paminėjo jos lokalius, socialinius savitumus. Kaip minėjau, lietuvių aprangos istoriografijoje jie buvo vertinami pirmiausia kaip „patikimi“ šaltiniai (Milius 1964; Mastonytė 1964a; Mastonytė 1970), tačiau šių autorių nuopelnas tas, kad vizualiai stebėdami atskleidė savitus to meto aprangos bruožus, – tuo abu autoriai pratęsė Jucevičiaus pradėto darbo kryptį ir pagilino, praplėtė žinias lokalių, regioninių aprangos tyrinėjimų srityje.

Senujų aprangos pavadinimų interpretacijos

Aprangos sudėtinių dalių pavadinimai aptariamų autorių darbuose buvo vartojami tokie, kokie tuo metu buvo įprasti šnekamojoje kalboje. Lenkiškai rašiusieji (Narbutas, Jucevičius, Radziukynas) vartojo jiems žinomus lenkiškus pavadinimus, bet kartais greta įterpdavo lietuvišką, kokį vartojo to meto gyventojai. Tai labai palengvina artefakto identifikavimą. Nenusistovėję aprangos dalių pavadinimai kėlė ir iki šiol kelia nemažai klausimų dėl jų reikšmės, nurodančios drabužių išvaizdą, tipą, formą, kilmę ar kt. Matušakaitė pažymėjo, kad rūbo pavadinimas ir jo forma, struktūra ne visuomet aiškiai susieti:

Tyrinėjant kostiumo raidą, neretai labai problemiška susieti rašytiniuose šaltiniuose minimus pavadinimus su jų atvaizdais ikonografiniuose šaltiniuose. Dar sunkiau tai padaryti dėl to, kad praeityje kai kuriuos drabužius dėvėdavo ir vyrai, ir moterys, o tas pats drabužis įvairiais laikais įgaudavo įvairius pavadinimus (Matušakaitė 2011: 64).

Viena vertus, aprangos pavadinimų gausa atskleidžia aprangos dalių (ir drabužių dalių) įvairovę, kita vertus, klaidina, apie kokį rūbą kalbama, randasi įvairios interpretacijos. Ne mažiau problemų kyla ir dėl netinkamo vertimo iš kitų kalbų. Turbūt daugiausia klausimų sukėlė Narbuto užrašyti aprangos dalių

lietuviški pavadinimai, kuriuos vėliau citavo kiti autoriai: drobulių, segamų ant peties, vadinamų *Mergine*, ir galvos apdangalo (lenk. – *zawoj*, kuris reiškia – kaip turbanas), vadinto *Abglojte*. Net cituojant Narbutą žodis *Merginés* buvo transkribuojamas įvairiai, vėliau suabejota, ar Narbutas teisingai užrašė žodį *merginé*, galima vietoje *marginé* (manyčiau, šie žodžiai gali būti laikomi sinonimais). Antai Jucevičius, cituodamas Narbutą, beje, kaip ir jo amžininkas Kraševskis, įvedė sumaišties šių žodžių transkripcijoje ir apibūdinant rūbo dėvėjimą. Jucevičius rašė, jog „moterys ant galvos rišo audinio atraižą (lenk. – *plachtą*), vadinamą *Merczine*, kuri susegama ant dešinio peties (Ludwik z Pokiewia 1846: 324) (o vertime (Jucevičius 1959[1846]: 304) skaitome: „Galvas moterys puošdavo skara, vadinama **merčine**, kuri būdavo susegama ant dešiniojo peties“). Tokiu būdu nurodomas galvos apdangalas, o ne pečių danga, apibūdinta Narbuto. Jucevičius toliau rašė, jog ištekėjusios moterys dėvėdavo turbano tipo apdangalą (lenk. – *zawoj*) (bet vertime (Liudvikas iš Pakėvio 1959[1846]: 304) išversta „nuometą“ – manyčiau, netinkamai), vadinamą *Abglojme* (Ludwik z Pokiewia 1846: 324) (be to, vertime (Liudvikas iš Pakėvio 1959[1846]: 289 ir 304) perrašyta su klaida – „Abglioite“ ir „abglojime“), vadinasi, Jucevičius ir *Merčine*, ir *Apglojme* įvardino galvos apdangalu. Kraševskis, atvirksčiai, „*Merginne*, *Marginne*, *Abglojte*“ išvardino kaip moterų viršutinius drabužius (Kraszewski 1847: 235), t. y. visus juos įvardino pečių apdangalais. Taigi manytume, jog Narbutas nurodė autentiškesnius jų dėvėjimo būdus: *Merginé* (ar *marginé*) segama ant dešinio peties buvo pečių, o *Abglojtė* – galvos apdangalas. Pastarasis apdangalas, galbūt paimtas iš mokytojo Frydricho Šulco 1793 m. kelionės įspūdžių aprašymo, kur kalbama apie turbano pavidalo apdangalą. Jis matė lietuves, kurios „galvas apsvynioja drobės atraiža, kurios vienas galas krinta ant pečių“ (Mokytojo Frydricho Šulco... 1988: 123). Tenka nurodyti, jog pečių apdangalais skaromis arba įvairiais užsupalais kartais buvo užsidengiama galva siekiant apsisaugoti nuo vėjo, šalčio (čia galime prisiminti ir Ambraziejaus Kašarausko (Kosarzewskio) užrašytą pasakojimą apie *skreistį* (Keli tautotyros mažmožiai... 1923: 119), todėl tikėtina, tokie apdangalai galėjo būti autorių įvardinami ir kaip galvos, ir kaip pečių apdangalai. Šios interpretacijos parodo, kaip autoriai neįsigilindavo į pirminių šaltinių duomenis, suteikdavo drabužių pavadinimams naujų reikšmių, kitokių atspalvių.

Panašiai atsitiko ir dėl Narbuto paminėtų avikailių kailinių ir apsiausto, pamušto žvėries kailiais, kur, reikia suprasti, jis atskyrė avikailio kailinius ir apsiaustą iš žvėries kailio, dažnai dėvėtą gaurais į viršų. Tačiau lietuviškas vertimas, kaip ir vėlesnių autorių interpretacijos, įvėlė painiavos. Antai jo tekstu sekęs Jucevičius rašė: „viršum vilkdavosi avikailių kailinius (lenk. – *barani kozuch*) (vertime (Liudvikas iš Pakėvio 1959[1846]: 304) išversta: į „skrandą, kailinius“), vasarą – išvirksčius“ (Ludwik z Pokiewia 1846: 324), taip pat rašė ir Kraševskis, tačiau šis autorius šioje vietoje rašė: „kartais gaurais į viršų“ (pabraukta

mano, – I. Š.) nešiojo avikailių kailinius (Kraszewski 1847: 235). Kaip matome, nebeliko Narbuto minėtų „pamuštų žvėrių kailiu apsiaustų“, o tik paprasti avikailių kailiniai. Tačiau dėvėti išvirkščius avikailius nebuvo įprasta kasdienybėje – šitaip kailinius dėvėdavo tik apeigų metu, pavyzdžiui, sutinkant jaunuosius apsirengdavo išvirkščiais kailiniais tikėdami, jog tai lems jaunesiems turtus (Karmiński 1863: 201 ir kt.).

Pavadinimų painingos yra ir Radziukyno teksto vertime į lietuvių kalbą (Radziukynas 1904). Čia lenkiškas žodis *kaftan* išverstas kaip „palaidinis“, o tai neatitinka skliaustuose pateikto žodžio *jeké* prasmės (*jeké* arba *jaké* (vok. – *Jacke*) – liemenė (Jeké 2018). Šiame vertime yra ir daugiau netikslumų, pavyzdžiui, „fioletowy“ verčiama į „mėlyna“ vietoje „violetinės“ spalvos; „kadokus“ – į „nagines“, nors tekste buvo paaiškinimas, jog jų viršus odinis, o padas – medinis, vadinasi, kalbama apie medpadžius. Kitas pavadinimas yra žiponas (žyponas) – tai XIX a. dar vietinių gyventojų vartotas drabužio pavadinimas, kurį Radziukynas paminėjo aprašydamas Punsko ir Liškiavos p. vyrų aprangą. Tačiau vertime (Radziukynas 1904: 89) ir „apdaras, sukirpimu panašus į miestietišką paltą (žyponas)“ ir *algierkos* (Radziukinas 1900: 51) išversti kaip žyponai.

Viršutinių apsiaustų pavadinimai kelia ypač daug painingos ne tik lietuviškų, bet ir lenkiškų pavadinimų vartosenoje. Jucevičiaus tekstuose vartojami lenkiškai – župan, *kaftanki* ir *katanka*, kurie lietuviškai išversti atitinkamai žiponas ir *kaptonėliai* (Liudvikas iš Pakėvio 1959[1846]: 206, 223). Iš teksto galima susidaryti vaizdą, jog žiponų ir sermėgų pavadinimai vartojami sinonimiškai. Pagal jo duomenis, aukštaičių vyrų žiponai buvo namų darbo miliniai ar drobiniai, vadinti sermėgomis, o žemaičių vyrų sermėga (lenk. – *kapota*) – milo, mėlyna, ilgio iki kelių, panaši į krovietiškas sermėgas (lenk. – *Sukmana*) (Jucewicz 1842: 129; *Sukmana* 2019) ir ornamentuota žalio šilko virvele. Vilniaus apyl. – milo arba drobės žiponai, panašiai išskirti Lydos, Gardino apskr. – storo milo sermėga ar pakulinis žiponas, siūti plačiu liemeniu. Tuo tarpu moterų žiponai buvo ilgio žemiau kelių, klostyti ar paraukti [siūti į liemenį, – I. Š.], aukštaičių jie buvo gelumbiniai, tamsiai mėlyni, o žemaičių (lenk. – *katanka*) – brangaus vilnonio audinio su raudonais rankogaliais. Vilniaus apyl. *kaptonėliai* (lenk. – *kaftanki*) raudonos gelumbės, ilgio iki kelių, o Lydos, Gardino apyl. (lenk. – *katanki*) siūti kaip vyrų žiponai (t. y. platūs), bet trumpesni (Ludwik z Pokiewia 1846). Vadinasi, žiponais vadino kai kuriuos apsiaustus aukštaičiai ir Rytų Lietuvoje, tačiau jų savitumas neaiškus.

Nesuteikia aiškumo ir šio žodžio etimologija:

žipōnas (žiupōnas, župōnas ‘švarkas; puspaltis’, plg. le. župan, br. Жупан) kildinamas iš arabų kalbos, plg. arabų *gubba* ‘viršutinis drabužis ilgomis rankovėmis’ [...]; Į lenkų kalbą žodis atėjo XVI amžiuje, ir jau nuo to paties amžiaus šis drabužis fiksuojamas Lietuvos inventoriuose (Žiponas 2018).

Iš tiesų žiponu skirtingais laikotarpiais buvo vadinami įvairūs apsiaustai. Matušakaitės nuomone, Lietuvoje buvo pamėgti į liemenį kirpti žiponai, jau XVI a. jie virto pagrindiniu vyrų drabužiu, pasitaikančiu ir XIX a. pr. Jie buvo siūti iš gelumbės, lino, šilko ar minkštos patvarios odos ir neretai turėdavo kontrastingos spalvos audinio pamušalą, kartais keičiamą kailiu (Matušakaitė 2003: 45). Kaip matėme, Basanavičius apibūdino žiponus kaip prabangius apsiaustus.

Paminėtinas dar vienas senas pavadinimas *neromkė*, sulaukęs įvairių interpretacijų. Taip buvo vadinama iš vilnos veltinio padaryta vyrų kepurė. Narbutas teigė, kad jo laikais dar buvo galima „pastebėti tokias kepurės turint lietuvius kaimiečius, gyvenančius tarp Kauno ir Varėnos (Narbutas 1994[1838]): 395). Narbuto žinutę citavo ir Kolbergas, prirašydamas, jog ji (lenk. – *czapka wojloczna*) buvo baltarusiškos formos (Kolberg 1966: 75). Veltinio skrybėles (rus. – *войлочные шапки*), vadinamas *neromkėmis*, kaip saugančias nuo kardo smūgių, naudotas vietoje šalmo, mini Julijus Šrejeris aprašydamas lietuvių raitelių aprangą (rodos, iki XIV a.) (Шрейеръ 1861: 305). Šrejeris nurodė 9 autorių darbus, kuriais jis rėmėsi, tarp jų ir Juozapo Jaroševičiaus darbą, kuriame yra minimos veltinės kepurės, vadinamos *Neromkėmis* (Jaroszewicz 1844: 83). Pastarasis savo ruožtu rėmėsi Narbutu, bet reikia pažymėti, kad abu nepriskyrė šios kepurės kariams ar „kardo smūgius atlaikančioms“. Bet Jonas Šliūpas kompiliaciniame darbe irgi rašė: jas „sunku buvę perkirsti su kardu“ (Šliūpas 1904: 322). Vadinasi, Šrejeris, Šliūpas jas priskyrė šalmo archetipui, kitaip nei Narbutas, Kolbergas, kurie jas laikė įprastomis vyriškomis veltinėmis kepurėmis.

Tarminių pavadinimų vartojimas tirtuose tekstuose vienu atveju patikslina vertimą, kitu – patikslina tarminio žodžio reikšmę, todėl svarbu yra ne tik tarminis drabužio pavadinimas, bet ir jo apibūdinimas. Daukanto lietuvių kalba parašytame tekste matome pagrindinius aprangos dalių (jo žodžiais, apdaro, drabužių) pavadinimus. Kiti autoriai lenkiškuose tekstuose paminėjo kai kuriuos lietuviškus tarminius pavadinimus. Vydūnas, kitaip nei kiti, savo lietuviškame vertime mėgino aprangos dalis apibūdinti bendriniais terminais, tokiais kaip: „palaidas apsirėdymas“ (arba drobulė. Kalbėdamas apie margines, autorius vartojo junginį „margos drobulės“; lininėms drobulėms – „balta drobulė“ arba – „lininė skara“); „viršutinis apdaras“; „užvelkamas apdaras (drabužis)“; „rankovėta drapana (apvalkalas)“. Nors šių terminų autorius pats nuosekliai nesilaikė (jie daugiau padėjo paaiškinti drabužio paskirtį, išvaizdą), tačiau tai buvo turbūt pirmas mėginimas apibendrinti šnekamojoje kalboje vartotus aprangos dalių pavadinimus.

Išvados

Išnagrinėjus Narbuto, Daukanto, Jucevičiaus, Basanavičiaus, Radziukyno, Vydūno, Brenšteino, Višinskio darbus, buvo išryškinti juose pateiktos informacijos apie aprangą įvairūs aspektai, padėję pagrindus aprangos tyrimams. Jų

darbuose atsiskleidžia to meto švietėjiškos, mokslinės mintys, jų atgarsiai. Anksčiau autorių keltomis idėjomis ir interpretacijomis rėmėsi kai kurie vėlesni straipsnyje nagrinėjami autoriai. Išryškėjo tokie aprangos tyrimų pagrindai: vizualiai stebimos aprangos apibūdinimas; prototipų analizė arba jų naudojimas naujai teorijai plėtoti; istoriškumo ir lokalių savitumų nustatymas.

Susisteminius pateiktą informaciją apie aprangą, paaiškėjo, kad visų jos dalių (tiek vyrų, tiek moterų) neapibūdino Narbutas, Basanavičius ir Višinskis, o Brenšteinas – vyrų. Kitų nagrinėjamų autorių pateikta informacija, apibūdinanti elementarius aprangos dalių fizinius duomenis ir dėvėjimo aspektus, apėmė visas pagrindines aprangos dalis. Tai vertinga informacija aprangos, materialinės kultūros objekto tyrimams.

Lietuvių kultūra, siekianti senovės laikus, tiriamų autorių suvokta kaip gelmė, kurią reikia atskleisti, permąstyti ir iš jos semtis išminties. Todėl XIX a. lietuvių aprangos tyrėjams Narbutui, Daukantui, Vydūnui, Basanavičiui, iš dalies Brenšteinui rūpėjo atskleisti Lietuvos praeities, priešistorinių ir ankstyvųjų istorinių laikų vaizdinius. Jų pagrindiniai šaltiniai, kuriais rėmėsi, – senųjų laikų relikvai, išlikę to meto kaimo žmonių aprangoje ir žodinėje kūryboje. Jiems buvo aktualu nustatyti lietuviškosios aprangos prototipus ar juos akcentuoti, todėl jie matė sąsajas su senosiomis bendros kilmės kultūromis arba atsekė kitų kultūrų įtakas lietuvių aprangoje. Į aprangos raidą buvo žvelgiama per jiems gerai pažįstamų vietovių gyventojų aprangos prizmę, bet lokaliūs savitumai jiems neatrodė svarbūs – labai panašiai apsirengusius matė ir kitus lietuvius.

Jucevičius savo tyrinėjimais tuo metu buvo novatorius, kartu tradicijos domėtis senove puoselėtojas. Jis – vienas pirmųjų tyrėjų, kuris ne tik detaliau apibūdino aprangą, jos sudėtines dalis, bet ir išryškino to meto lokalius, socialinius savitumus, kartu mėgino aiškinti trinityčių simbolinę prasmę. Jo novatoriškų ieškojimų sekėjais galime laikyti Višinskį ir Radziukyną. Pastarųjų autorių pateikta informacija vertinga dar ir tuo, kad aiškiai nurodoma, kokiam laikotarpiui priklauso tyrinėjama realija. Kaip ir kiti autoriai, savo tyrinėjimus jie pradėjo nuo savo gimtųjų apylinkių, bet matė kiekvienos parapijos (apylinkės) gyventojų aprangos savitus bruožus.

Tiriamuose darbuose informacija apie senąsias aprangos dalis buvo savitai interpretuota arba neatsakingai percituojama. Lietuvių ir lenkų kalba parašytuose tekstuose vyravo šnekamojoje kalboje vartojami aprangos dalių pavadinimai (tarminiai). Nenusistovėję bendriniai aprangos dalių pavadinimai trukdė susikalbėti ne tik rašiusiems ta kalba. Be to, sulyginus originalo kalba parašytus tekstus ir šiandien turimus vertimus, rasta nemažai paklaidų verčiant aprangos dalių pavadinimus, dėl ko ir toliau skatinamos nepagrįstos interpretacijos. Iš lietuvių kalba parašytų ar pačių autorių išverstų tekstų matyti, jog tik Vydūnas mėgino vartoti lietuviškus bendrinius aprangos dalių pavadinimus. Bendriniai

pavadinimai atspindi apibendrintą rūbo modelį priskiriant artefaktą tam tikrai grupei, prisideda prie terminų kūrimo. Turime pažymėti, jog tarminiai pavadinimai gali patikslinti artefakto kilmę, kartais sukirpimą, papuošimą, dėvėjimo specifiką, madą ar tradiciją, todėl ir šiandien, išgalėjęs bendrinei kalbai, išlieka poreikis (tradicija) greta vartoti tarminius (lokalius) pavadinimus, kurie galbūt patikslina apibūdinamo drabužio kokius nors aspektus.

Literatūra

- Aleksandro Gvagninio žinios apie žemdirbystę ir valstiečių ūkį. 1988, J. Jurginis, A. Šidlauskas (pareng.). *Kraštas ir žmonės: Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.)*: 62–69. Vilnius: Mokslas.
- Algerka, LKŽ. *Lietuvių kalbos žodynas*. <<http://www.lkz.lt>> [žiūrėta 2018 09 04].
- Algierka, *Historia mody*. Słowniczek mody. <<http://historiamody.cba.pl/sownicze.htm>> [žiūrėta 2019 03 29].
- Basanavicius, J[onas]. 1884. Lietuviu „Dunojus“ ir Rimėnu „Danubius“, *Auszra* 10–11: 347.
- Basanavicius, J[onas]. 1898. *Lietuviszkai-trakiszkos studijos*. Shenandoah, Pa.
- Basanavičius, J[onas]. 1900. Apie lietuvišką Trakų tautystę, *Žinyčia* 2: 6–16.
- Basanavičius*. <<http://www.šaltiniai.info/index/details/1035>> [žiūrėta 2019 02 10].
- Basanavičius [Basanavičius], Jonas. 1885. *Žiponas bei Žipone ir auksingumas bei sidabringumas lietuviškun dainun*. Tilžeje: spaustuve Otto iš Mauderodes.
- Bernotienė, Stasė. 1974. *Lietuvių liaudies moterų drabužiai XVIII a. pab. – XX a. pr.* Vilnius: Mintis.
- Bončkutė, Roma. 2018. Teodoro Lepnerio apybraižos „Prūsų Lietuvis“ citatos Simono Daukanto veikale „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“, *Knygotyra* 71(7): 161–196.
- Braaten, Ann W.; DeLong, Marilyn R. 2013. Shawls of the Germans from Russia: Connections to the Past, *Textile History* 44(2): 197–213.
- Brensztejn, Michael. 1912. The Peasant Art of Lithuania, Ch. Holme (ed.). *Peasant Art in Russia*: 47–52. London, Paris, New York: The Studio LTD.
- Brenšteinas, Michalas. 1994[1912]. Lietuvos liaudies menas, *Liaudies kultūra* 1: 48–52.
- Čepaitienė, Auksuolė. 2013. Gyvenimo etnografija: vietos, struktūros ir laikas. Vilnius: LII leidykla.
- Čepienė, I[rena]. 1996. Povilo Višinskio etnografinė veikla, *Ketvirtieji Povilo Višinskio skaitymai*. <<http://savb.lt/lt/krastieciai/povilas-visinskis/desimt-povilo-visinskio-skaitymu/ketvirtieji-povilo-visinskio-skaitymai/i-cepiene-povilo-visinskio-etnografine-veikla/>> [žiūrėta 2019 01 20].

Česnys, Gintautas. 2004. Povilo Višinskio antropologinis palikimas, Povilas Višinskis. *Antropologinė žemaičių charakteristika*: 123–159. G. Česnys (sud.). Vilnius: Seimo leidykla „Valstybės žinios“.

Daukantas, Simonas. 1955[1822–1824]. Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių, Simonas Daukantas. *Rinktiniai raštai*: 41–75. M. Lukšienė (sud.), Z. Zinkevičius (paruoš.). Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.

Daukantas, Simonas. 1993[1845]. *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių*. B. Vanagienė (pareng.). Vilnius: Ethnos'91.

Dundulienė, Pranė. 1982. *Lietuvių etnografija*. Vilnius: Mokslas.

Galaunė, Paulius. 1930. *Lietuvių liaudies menas*. Kaunas: L. U. Humanitarinių mokslų fakultetas.

Gloger, Zygmunt. 1900. Czapka, Zygmunt Gloger. *Encyklopedja staropolska ilustrowana* 1: 515–525. Warszawa: Druk P. Laskauera i W. Babickiego.

Gloger, Zygmunt. 1902. Katanka, Zygmunt Gloger. *Encyklopedja staropolska ilustrowana* 3: 55. Warszawa: Druk Piotra Laskauera i S-ki.

Gloger, Zygmunt. 1903. Safjan, Zygmunt Gloger. *Encyklopedja staropolska ilustrowana* 4: 408. Warszawa: Druk Piotra Laskauera i S-ki.

Grigaravičius, Algirdas. 2014. Apie Jono Basanavičiaus trakologiją, *Krantai* 1: 54–57.

Guzevičiūtė, Rūta. 2006. *Tarp Rytų ir Vakarų: XVI–XIX a. LDK bajorų kostiumo formavimosi aplinkybės ir pavidalai*. Vilnius: Versus aureus.

J. Bs. [Basanavičius, Jonas]. 1884. Senatvė lapinės kepurės, *Auszra* 5–6: 159–161.

Jaroszewicz, Józef. 1844. *Obraz Litwy pod względem jęj cywilizacji od czasow najdawniejszych do konca wieku XVIII* 1: *Litwa pogańska*. Wilno: M. Romma.

Jekė, LKŽ. *Lietuvių kalbos žodynas*. <<http://www.lkz.lt>> [žiūrėta 2018 09 04].

Jucevičius, Liudvikas Adomas. 1959[1842]. Žemaičių žemės prisiminimai, L. A. Jucevičius. *Raštai*: 357–498. J. Lebedys ir kt. (red.). Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.

Jucewicz, Ludwik Adam. 1842. *Wspomnienia Żmudzi*. Wilno: Nakł. i druk T. Glücksberga.

Kairiūkštytė Jacinienė, Halina. 1977. Apie senovės lietuvių sagšę-skraistę, *Kultūros barai* 10: 69–72.

Kamiński, Mścisław. 1863. Obrzędy Weselne ludu. W Wiłkomiérskiem, *Tygodnik Ilustrowany* 05 23(7(191)): 200–203.

Kamiński, Mścisław. 1864. Domowe zwyczaję ludu z okolic Wiłkomiérza (z rysunkami Gersona), *Tygodnik Ilustrowany* 10 12 (10(272)): 460–463.

Kapeleris, Karlas. 1970[1904]. Kaip senieji lietuvinkai gyveno, V. Milius (paruoš.). *Lietuvinkai: apie Vakarų Lietuvą ir jos gyventojus devynioliktajame amžiuje*: 339–390. Vilnius: Vaga.

Keli tautotyros mažmožiai iš kun[igo] A. Kosarzewskio rinkinio. 1923, *Tauta ir žodis* 1: 101–122.

Kiaupa, Zigmantas. 1993. Simono Daukanto parengti Lietuvos metrikos medžiagos rinkiniai, G. Subačius ir kt. (sud.). *Lietuvių atgimimo istorijos studijos* 5: *Simonas Daukantas*: 104–117. Vilnius: Viltis.

Kolberg, Oskar. 1966. *Litwa*. Dzieła wszystkie 53. Cz. Kudzinowski, D. Pawlak (oprac.). Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Kraków: Polskie Wydawnictwo Muzyczne.

Kraszewski, Józef Ignacy. 1847. *Litwa. Starożytnie dzieje, ustawy, język, wiara, obyczaje, pieśni, przysłowia, podania i t. d. 1: Historia do XIII wieku*. Warszawa: w drukarni S. Strąbskiego.

Kulikauskienė, Vida. 2018. *Tradicinė lietuvių valstiečių vyru apranga*. I. Šidiškienė, D. Bernotaitė-Beliauskienė (pareng.). Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.

Lepneris, Teodoras. 2011[1690]. *Prūsų lietuvis. Der Preusche Littau*. V. Gerulaitienė (pareng.). Vilnius: LII leidykla.

Liudvikas iš Pakėvio [Jucevičius, Liudvikas Adomas]. 1959[1846]. Lietuva. Jos senovės paminklai, buitį ir papročiai, L. A. Jucevičius. *Raštai*: 53–356. J. Lebedys ir kt. (red.). Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.

Ludwik z Pokiewia [Jucewicz, Ludwik Adam]. 1846. *Litwa pod względem starożytnych zabytków, obyczajów i zwyczajów*. Wilno: M. Romm (R. Rafałowicz).

Lukšienė, M[eilė], Slaviūnas, Z[enonas]. 1959[1846]. Pastabos ir paaiškinimai, L. A. Jucevičius. *Raštai*: 613–679. J. Lebedys ir kt. (red.). Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.

Maciūnas, Vincas. 1997[1939]. *Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje*. Vilnius: Petro ofsetas.

Martinaitienė, Gražina Marija. 2008. Tekstilės spalvų pavadinimai Lietuvos istoriniuose šaltiniuose, *Menotyra* 3(15): 32–55.

Mastonytė, M[arija]. 1964a. Drabužiai, A. Vyšniauskaitė (red.). *Lietuvių etnografijos bruožai*: 332–385. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Mastonytė, M[arija]. 1964b. Žemaitijos moterų drabužiai XIX a. – XX a. pradžioje, *Iš lietuvių kultūros istorijos* IV: 141–155. Vilnius: Mintis.

Mastonytė, Marija. 1970. Apranga, A. Vyšniauskaitė (red.). *Panemunių dzūkai*: 120–130. Vilnius: Mintis.

Matušakaitė, Marija. 2003. *Apranga XVI–XVIII a. Lietuvoje*. Vilnius: Aidai.

Matušakaitė, Marija. 2011. Iš LDK gyventojų aprangos istorijos: XVI–XVIII a., *Gimtasai kraštas* 4: 58–67.

Merkys, Vytautas. 1972. *Simonas Daukantas*. Vilnius: Vaga.

Milius, Vacys. 1964. Etnografinių tyrinėjimų apžvalga, A. Vyšniauskaitė (red.). *Lietuvių etnografijos bruožai*: 15–47. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Mokytojo Frydricho Šulco 1793 metų kelionės įspūdžiai. 1988, J. Jurginis, A. Šidlauskas (pareng.). *Kraštas ir žmonės: Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.)*: 108–124. Vilnius: Mokslas.

Narbutas, Teodoras. 1994[1838]. *Lietuvių tautos istorija* 3. A. Tyla ir kt. (red.). Vilnius: Mintis.

Narbutt, Teodor. 1818. Badanie starożytności litewskich. Wiadomość o dawnych strojach, *Tygodnik Wileński* 07 30(119): 33–42.

Narbutt, Teodor. 1838. *Dzieje starożytne narodu litewskiego 3: Pamiątki i wypadki historyczne od wieku szóstego po wiek trzynasty, tudzież rzeczy odnoszące się do Prussyi, Łotwy, zakonów rycerskich*. Wilno: Antoniego Marcinowskiego.

Pivoras, Saulius. 1993. „Vargo pelė“: Lietuvos nacionalinės istoriografijos pradininkas Simonas Daukantas, G. Subačius ir kt. (sud.). *Lietuvių atgimimo istorijos studijos* 5: *Simonas Daukantas*: 69–89. Vilnius: Viltis.

Radziukinas, Józef. 1900. Dzuki, Wisła. *Miesięcznik Geograficzno-Etnograficzny* XIV: 42–54.

Radziukynas, Juozas. 1904. Dzukai. Etnografiszkas pieszinys, *Dirva-Žinynas* 2(gegužis): 78–92.

Römer, Alfred. 1881. Vyras iš Vilniaus gub., Švenčionių pavieto, Komajų parapija, *Tygodnik Ilustrowany* 09 24(12(300)): 193.

Savoniakaitė, Vida. 2011. Etnologija, V. Savoniakaitė (sud.). *Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedija*: 126–134. Vilnius: LII leidykla.

Sukmana. <<https://pl.wikipedia.org/wiki/Sukmana>> [žiūrėta 2019 03 29].

Svetikas, Eugenijus. 2012. Juozapas Radziukynas, *Terra Jatwezenorum. Jotvingių kraštas: istorijos paveldo metraštis* 4: 197–205.

Šatavičiūtė, Lijana. 2006. Kaftanas, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. <<https://www.vle.lt/Straipsnis/kaftanas-36141>> [žiūrėta 2019 02 10].

Šidiškienė, Irma. 2004. *Būti lietuve: etninio stiliaus apranga XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje*. Vilnius: Versus aureus.

Šliūpas, Jonas. 1904. *Lietuvių tauta senovėje ir šiandien*. Plymouth, Pa: Vienybė lietuvninkų.

Usačiovaitė, Elvyra. 2015. Teodoras Narbutas apie baltų aukojimus, *Sovijus: tarpdalykiniai kultūros tyrimai* 3(1): 21–45.

Usačiovaitė, Elvyra. 2017. Simboliai Simono Daukanto veikaluose, *Sovijus: tarpdalykiniai kultūros tyrimai* 5(1): 24–44.

Vaicekaskas, Arūnas. 2001. Lietuvių etnografijos pradininkas, *Darbai ir dienos* 28: 193–199.

Višinskis, P[ovilas]. 1964. Antropologinė žemaičių charakteristika, P. Višinskis. *Raštai*: 129–237. A. Žirgulyš (paruoš. ir red.). Vilnius: Vaga.

Višinskis, Povilas. 2004. *Antropologinė žemaičių charakteristika*. G. Česnys (sud.). Vilnius: Seimo leidykla „Valstybės žinios“.

Vydunas, W. S. 1916. *Litauen in Vergangenheit und Gegenwart*. Tilsit: Verlag "Lituania".

Vydunas. 1917. Lietuvių apdarai, *Dabartis* 04 18(31): 2, 04 25(33): 2.

Vyšniauskaitė, Angelė. 1994. *Lietuviai IX–XIX a. vidurio istoriniuose šaltiniuose*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų l-kla.

Žiponas, *Lietuvių kalbos etimologinio žodyno duomenų bazė*. <<http://etimologija.baltnexus.lt>> [žiūrėta 2018 09 04].

Wolff, Norma H. Caftan, *Encyclopedia.com*. Encyclopedia of Clothing and Fashion. <<https://www.encyclopedia.com/fashion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/caftan>> [žiūrėta 2019 07 04].

Беловинский, Леонид. 2003. Венгерка, Л. Беловинский. *Энциклопедический словарь российской жизни и истории. XVIII – начало XX вв.*: 91. Москва: Олма-Пресс.

Вишинский, П. 1935. Антропологическая характеристика жмудиновъ, *Mūsų tautosaka* 10: 124–177.

Глинкина, Л[идия] А[ндреевна]. 2008. Венгерка, Л. А. Глинкина. *Иллюстрированный толковый словарь забытых и трудных слов русского языка: около 7000 слов, более 500 иллюстраций*: 60. Москва: Мир энциклопедий Аванта.

Соснина, Н.; Шангина, И. 2006. Кафтан, Н. Соснина, И. Шангина. *Русский традиционный костюм. Иллюстрированная энциклопедия*: 107–109. Санкт-Петербург: Искусство – СПб.

Шрейеръ, Ю[лий Осипович]. 1861. Военное дело въ Литве, *Военный сборник, издаваемый по Высочайшему повелению* 22(11–12): 303–328.

From the History of Lithuanian Ethnology: In Search of the Basics of Clothing Research

Irma Šidiškienė

Summary

The article examines studies on Lithuanian clothing by 19th-century Lithuanian authors born in ethnic Lithuanian lands, in order to determine their contribution to the development of the basics of clothing research. The systematisation of information on clothing provided by the authors made it possible to clarify not only what parts of clothing the authors described, but also what information they

provided, such as physical characteristics (fabric, colours, shapes/cuts) and wearing habits. The article also highlights the most important aspects of clothing relevant to the authors of the studies, and examines old terms used by the authors. The theme of clothing was not the main theme for these authors, but an integral part of a broader study of Lithuanian history and culture, with the emphasis on theoretical aspects. Until now, information on clothing provided in researchers' studies has not been analysed as a whole in ethnological historiography.

The first Lithuanian authors to write about clothing, all of them being men, described the attire of their native regions, comparing it to the clothing worn by people living in neighbouring regions. With the exception of Vydūnas and Brenšteinas, they all focused on men's clothing. The following basics in the research stood out: a visual description of the clothing; an analysis of archetypes or their use for the development of theory; and the identification of historicity and local distinctions.

Systematised information on clothing has shown that half the researchers failed to analyse all parts of attire (both men's and women's). Some authors provided information covering all the main parts of the costume, describing basic physical aspects of the attire and aspects of wearing. This is valuable information for research on clothing as an object of the material culture.

Narbutas, Daukantas, Vydūnas, Basanavičius, and, in part, Brenšteinas, were concerned with the visual exposure of Lithuania's past, with its prehistoric and early periods of history. Their main sources were relics from ancient times found in the clothing, and the oral narratives of rural people of that time. They aimed to identify prototypes of Lithuanian clothing or to highlight them, which allowed them to establish links with ancient cultures of common origin, or to trace the influence of other cultures. They viewed the evolution of clothing through the prism of the attire of local people, whom they knew very well. Since they saw other Lithuanians dressed in a very similar way to the people of their region, local distinctions were not important to them.

Jucevičius was an innovator, and at the same time an upholder of the tradition of taking an interest in ancient times. Not only was he one of the first authors to describe the clothing and its component parts in detail, he also highlighted local and social distinctions of the time. He also tried to explain the symbolic meaning of *trinyčiai*, the long upper garment worn by rural people in Lithuania. Višinskis and Radziukynas can be called followers of his pioneering ideas. The information provided by them is also valuable, because of the precise period of clothing they chose to examine. Like other authors, they began by researching their own areas. However, in doing so, they saw the distinctive features of the attire of people living in other parishes (areas).

In the studies by the above-mentioned authors, information about old parts of clothing was interpreted in a particular way, distorting the original information. Colloquial (dialect) terms for the artefacts dominate in Lithuanian and Polish writing. The inconsistent generic names of parts of the clothing caused misunderstandings not only among those who wrote in that language. When comparing writings in the original language with translations available today, a number of errors in translating the names of the parts of the clothing have been identified. They cause misleading interpretations even to this day. Reading the writings in Lithuanian or translated into Lithuanian by the authors themselves, it is clear that Vydūnas was the only author who tried to use generic Lithuanian names for the parts of clothing.

Gauta 2019 m. gegužės mėn.

Lietuvos istorijos instituto mokslinis žurnalas „Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos“ leidžiamas vietoj nuo 1996 metų ėjusios etnologinių monografijų ir studijų serijos „Lietuvos etnologija“. Čia publikuojami Lietuvos ir užsienio etnologų ir antropologų straipsniai, recenzijos, mokslinė informacija, atskleidžiamos mokslinio gyvenimo realijos. Šis numeris – specialus teminis: „Tautos tyrimų ištakos ir antropologija“, jo sudarytoja – Vida Savoniakaitė.

ISSN 1392-4028

Mokslinis tęstinis leidinys

Lietuvos etnologija 19(28)
Socialinės antropologijos ir etnologijos studijos
2019

Redaktorė *Aldona Radžvilienė*
Dailininkė *Audronė Uzielaitė*
Maketuotoja *Žydronė Jakonytė*
Anglų kalbos redaktorius *Joseph Everatt*
Vertėja iš anglų kalbos / į anglų kalbą *Dalia Cidzikaitė*

2019 12 20. 16,38 leidyb. apsk. Tiražas 150 egz.
Išleido Lietuvos istorijos institutas
Kražių g. 5, 01108 Vilnius
Spausdino UAB „Baltijos kopija“
Kareivių g. 13B, Vilnius